

דוח מחקר סופי (מחקר מס 15636)

השפעת הלימודים האקדמיים על תעסוקה ופרנסה של נשים בוגרות
**Higher Education Influence on women employees in their
working, Professional and Wage Among various groups
of women**

חוקרים ראשיים: ד"ר זאביק גרינברג, פרופ' שירה הנטמן, ד"ר ענת רביב, ד"ר ורד שנער-
גולן, ד"ר עפרה ולטר.

רכזת המחקר: ד"ר ורד האס

מחקר זה מומן על ידי המוסד לביטוח לאומי

המכללה האקדמית תל חי

תוכן עניינים

7	מבוא
7	רקע תאורטי
7	שוליות (Marginality) והבניית השוליות בחברה
8	נשים ושוליות
9	עיריות פיתוח כביטוי לשוליות בחברה הישראלית
9	תעסוקה ושכר של נשים בעידן הניאו ליבראלי
10	משפחות חד הוריות והשתלבותן בשוק התעסוקה בישראל
10	חסמים בהשתלבות אימהות חד הוריות בשוק התעסוקה
11	אימהות יחידניות והשכלה גבוהה
12	תכנית משכילה של קרן קציר לקידום ההשכלה הגבוהה בקרב אימהות חד הוריות
13	מטרות המחקר
13	שאלת המחקר
13	השערות המחקר
14	מערך המחקר
14	אוכלוסיית המחקר
16	אתיקה וקשיים
16	ממצאים
17	רקע דמוגרפי
17	תעסוקה
18	מקורות הכנסה
19	הבדלים בין הקבוצות בשביעות רצון, חסמים ומסוגלות עצמית
19	שביעות רצון
21	שאיפות קריירה
22	גורמי קושי ומניעה
24	שביעות רצון כללית מהחיים
25	מסוגלות עצמית
26	משתנים מסכמים
27	קשרים בין המשתנים
29	ניתוח ממצאים איכותני
29	משמעות המחקר האיכותני למחקר זה

30	המדגם ותהליך הדגימה
30	מאפייני הנשים המרואיינות
31	איסוף הנתונים
31	ניתוח הנתונים
31	עיקר הממצאים האיכותניים
32	תמה 1: היציאה ללימודים כאקטיביזם פנימי – הלימודים כחוויה מכוננת ומעצימה
34	תמה 2: יחס הסביבה הקרובה ללימודים
34	תמה 3: אמא לומדת ומפרנסת - מודל חיקוי מורכב
35	תמה 4: ניעות חברתית ותעסוקתית
36	תמה 5: הלימודים כמפתחים כישורים אישיים ומקצועיים
37	תמה 6: הלימודים לתואר ראשון – צעד ראשון בפיתוח קריירה
37	דיון
43	מסקנות, המלצות וסיכום המחקר
43	מסקנות
43	המלצות
44	סיכום
45	ביבליוגרפיה

רשימת לוחות

- 14..... לוח 1 תיאור אוכלוסיית המחקר
- 16..... לוח 2 נושאי השאלון לפי קבוצות
- 17..... לוח 3: נתוני רקע של משתתפות תכנית משכילה, מתחילות ובוגרות התכנית
- 17..... לוח 4: מאפייני התעסוקה של הנשים בארבע הקבוצות (מכלל העובדות)
- 18..... לוח 5: מאפייני מקום העבודה של הנשים בארבע הקבוצות (מכלל העובדות)
- 20..... לוח 6: שביעות רצון ממקום העבודה
- 21..... לוח 7: שאיפות קרירה בהשוואה בין קבוצת ביקורת 1 לבין קבוצות הניסוי
- 23..... לוח 8: גורמים המהווים קושי למימוש הקרירה/העיסוק
- 24..... לוח 9: שביעות רצון כללית מהחיים
- 25..... לוח 10: מסוגלות עצמית
- 26..... לוח 11: מדדים כלליים, בחלוקה לארבעת הקבוצות
- 27..... לוח 12: קשרים בין המשתנים- קבוצת ניסוי 1

רשימת תרשימים

- 18..... תרשים 1: גובה הכנסה של קבוצת הניסוי – לפני ואחרי הלימודים
- 19..... תרשים 2: מקורות הכנסה של קבוצת הניסוי - לפני ואחרי הלימודים
- 27..... תרשים 3: מדדים כלליים

מבוא

נשים בתקופה כלכלית זו מתמודדות עם חסמים רבים בכניסה לשוק העבודה. נשים שהן אימהות חד הוריות מתקשות עוד יותר בכניסה לשוק העבודה ופעמים רבות נזקקות לתמיכת המדינה כדי לפרנס את משפחתן. מגזר זה מתקשה לצאת ממעגל העוני. רכישת השכלה גבוהה ובמיוחד תארים המלווים בתעודת מקצוע, אמורה לעזור לנשים אלו להיכנס לשוק העבודה במקצועות שיעניקו להן את האפשרות להתפרנס בכבוד ולמצוא מסגרת העסקה יציבה המלווה בתנאים סוציאליים הוגנים. בנוסף אמורים הלימודים האקדמיים לתרום ליצירת תחושת מסוגלות עצמית אקדמית ואישית בקרב נשים אלו.

מאז 2006 פועלת תכנית משכילה של קרן קציר ללווי כלכלי, אקדמי וחברתי של נשים מאוכלוסייה זו בעת שהן לומדות לתואר הראשון. בשנים הקרובות עתידה התכנית לעבור לאחריות משרד הרווחה ולהפוך להיות חלק ממערך המענים הקבוע שניתן למשפחות החד הוריות (אתר קרן קציר).

מטרת מחקר זה היתה לבדוק את תרומתם של לימודי תואר ראשון לנשים הלומדות במסגרת תכנית משכילה וגם לנשים שאינן משתייכות למסגרת זו. תרומת הלימודים לנשים נבדקה מבחינת השפעתה על ניעות חברתית, על הכניסה לשוק העבודה ועל פיתוח מסוגלות עצמית, העצמה אישית והעצמה משפחתית.

במחקר זה אספנו מידע כמותני ואיכותני מארבע קבוצות של נשים שהחלו את לימודי התואר הראשון כשהן אמהות ו/או מעל גיל 30. ארבעת הקבוצות מונות שתי קבוצות ניסוי ושתי קבוצות ביקורת. אוכלוסיית קבוצות הניסוי מורכבת מנשים חד הוריות העומדות בתנאי הקבלה לתכנית¹. קבוצת הניסוי הראשונה מורכבת מנשים שרק התחילו את לימודיהן במסגרת תכנית משכילה², וקבוצת הניסוי השנייה מורכבת מנשים שסיימו את לימודיהן במסגרת התכנית בחמש השנים האחרונות. קבוצות הביקורת מונות קבוצה אחת של נשים חד הוריות שמלוות על ידי משרד הרווחה ואינן לומדות תואר ראשון וקבוצה שנייה של נשים שהחלו את לימודי התואר הראשון כשהן אמהות ו/או מעל גיל 25 אך הן לומדות בצורה עצמאית ולא במסגרת תכנית משכילה. סה"כ השתתפו במחקר 398 נשים.

החלק הראשון של דו"ח זה מכיל סקירת ספרות עדכנית אודות השוליות של נשים חד הוריות מהפריפריה הגיאוגרפית והחברתית של ישראל ותיאור של החסמים איתם מתמודדות אותן נשים בניסיון להיכנס לשוק העבודה, לצד תיאור חשיבותה של ההשכלה הגבוהה לאוכלוסייה זו. לאחר תיאור מתודות המחקר, כליו ואוכלוסייתו, מתוארים ממצאי המחקר הכמותניים ולאחריהם הממצאים האיכותניים. לאחר הדיון בממצאים מוצגות מסקנות המחקר והמלצות.

רקע תאורטי

שוליות (Marginality) והבניית השוליות בחברה

¹ תנאי הקבלה לתכנית הם: אם יחידנית עד גיל 42 ובמקרים חריגים עד גיל 47 אשר מוכרת כאם יחידנית על פי החוק או מסורבת גט, עגונה או בתהליך גירושין של שנה ויותר. עליה להיות אם לילדים מתחת לגיל 18 עם שכר חודשי לנפש הנמוך משכר המינימום.
² תכנית משכילה ב 2020 ממומנת ומופעלת על ידי קרן רש"י, קרן קציר ומשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים.

המושגים שוליות ושוליים מייצגים מציאות של אי שוויון אותה חווים פרטים הנמצאים בחלקים חיצוניים של מעגלי השפעה חברתיים וכלכליים, הרחק ממוקדי קבלת ההחלטות. שוליות היא תולדה של יחסי כוח במרחב והיא מציאות אליה נדחקות קבוצות אוכלוסייה או פרטים על ידי האחרים בעלי הכוח והיכולת לקבל החלטות (Kühn, and Matthias, 2013; McGrane, 1989). שוליות הינה מצב קיצוני המקשה על ניצול המשאבים והאפשרויות, מקשה על תחושת החופש ומצמצם את מגוון ההזדמנויות להתפתחות של הפרט או של קבוצה (von Braun & Gatzweiler, 2014). בבסיס השוליות עומדת ההגדרה של ה'אחר' על ידי בעל הכוח והעוצמה. הגדרת האחר מאפשרת לבעל הכוח להגדיר את עצמו ואת מרכזיותו ובה בעת להגדיר מי הוא הכפוף והנזקק לו. שוליות מתרחשת ברמת המיקרו והמאקרו, ברמה המקומית ובהקשר הגלובאלי ונוגעת להיבטים של תעסוקה, פרנסה וניעות כלכלית וחברתית דורית ובין דורית (Cullen & Pretes, 2000; Gatzweiler, 2014 & Baumüller).

הגדרה עדכנית ורווחת בקרב חוקרים בתחום זה רואה בשוליות מצב בלתי רצוני בו אדם נמצא בשולי מערכות חברתיות, פוליטיות, כלכליות ואקולוגיות ושנמנעת ממנו הגישה למשאבים, נכסים, שירותים, ויכולת בחירה. שוליות זו משפיעה על מצבו החברתי ויכולה להביאו למצב של עוני קיצוני (קרומר-נבו, 2007; Gatzweiler et al., 2011).

הנשים במחקר הנוכחי מתגוררות בעיירות פיתוח וישובים בפריפריה והן מייצגות שוליות במיקומן הפיזי המרוחק, המבודד והמנותק המשפיע על היכולת לנצל משאבים העומדים לרשותן ומשפיע על יכולתן להגיע למקומות בהם מתקבלות החלטות (Gatzweiler & Baumüller, 2014). הגישה המסורתית ראתה בשוליות מושג כלכלי על פיו אזור נחשב שולי כאשר הוא רחוק מהשווקים, המשאבים בו מועטים והאוכלוסייה קטנה ודלילה. גישה זו הדגישה את ההיבט הכלכלי יותר מאשר את ההיבט הפוליטי (Huskey and Morehouse, 1992). גישה מאוחרת יותר מדגישה את השפעת ההבניה החברתית על השוליות (Cullen & Pretes, 2000; Gatzweiler & Baumüller, 2014). לפי גישה זו הסיבות המביאות להדרה ולא-שוויון, חוסר צדק חברתי, וההפרדה המרחבית של אנשים מתבססות לעתים קרובות על מאפיינים כגון מגדר, מוצא אתני, דת, מיניות, כיבוש, או שפה. מצבים אלו עלולים לעתים קרובות להוביל לדחיקה לשוליים קבוצות כאלה ולקבצן במובלעות וגטאות, או להדרה של קבוצות שוליות ממרחבים חברתיים (Gurung & Kollmair, 2005).

נשים ושוליות

נשים מדוכאות ונדחקות אל השוליים בחברות רבות. בחברות מסורתיות נשים ממוקמות בשולי המרחב הן באופן מטאפורי, הרחק ממוקדי קבלת ההחלטות והפעילות והן באופן פיזי. הן מודרות למקומות המוקצים להן בבית, המיועדים רק להן. בבסיס המושג פטריארך עומדת מציאות של הכפפה של נשים לגברים והדרתן ממרחבים של קבלת החלטות ושליטה על רכוש וקיבוע מעמדן בחברה (Nigam, 2014). הדרת נשים מסיבות של דת, מסורת, תרבות פטריארכלית, חינוך והשכלה שאינה מספקת, מרחיקה נשים מהיכולת להשיג הכנסה מאתה, ומהזדמנויות להתקדמות במסלולי החיים התעסוקתיים, החברתיים והאישיים (Hills, 2004; Zohir, 2014). מציאות זו משמרת אם כן את המצוקה הכלכלית והעוני בקרב נשים ואת מעמדן כחסרות עצמאות ובעלות יכולת השפעה מועטה על חייהן (Dahan Kalev, 2012; Reay, 2005). ציינה את ההשפעות הפסיכולוגיות של שוליות חברתית בהדגימה כיצד השתייכות חברתית של נשים למעמד הפועלים השפיעה על תחושתן במפגשן עם מערכת החינוך. הן חשו שהן חסרות ערך, מפחדות, חשות חרדה וחוסר נוחות ואף בושה.

כישלונותיהן נתפסו כגדולים ומשמעותיים, בעוד שהן פקפקו בחוויות ההצלחה שלהן שנתפסו כחמקמקות (כך גם אצל Nagar-Ron & Motzafi-Haller, 2011).

עירות פיתוח כביטוי לשוליות בחברה הישראלית

עירות הפיתוח בישראל הוקמו בשנות החמישים של המאה העשרים במטרה ליישב במהירות עולים שהגיעו לארץ לאחר קום המדינה (אפרת, 1997). ריחוקן של ערים אלה ממרכזי אוכלוסייה וכלכלה, היותן מאוכלסות באוכלוסיית מהגרים שהגיעו חסרי רכוש ואמצעים והעובדה שלא התפתחו בערים אלה מקומות תעסוקה המאפשרים השתכרות ברמה נאותה תרמו לתופעות של עוני ומצוקה ביישובים אלה. הצמיחה של מקומות תעסוקה וכלכלה מקומית הייתה בהן נמוכה (Alon, Amit-Cohen, 2011). צפדיה ופתחאל (2001), טוענים כי הקמת ערי הפיתוח והפניית מהגרים חסרי כל שמוצאם ממדינות ערב ענתה לצרכי השלטון המרכזי להרחיק את הגורמים האחרים והלא מוכרים' לו ממרכזי הכוח וממוקדי קבלת ההחלטות. לטענתם (צפדיה ופתחאל, 2011), הפניית מהגרים אלה השפיעה על הפיתוח האיטי, התלות הכלכלית ומעמדן הנחות של ערים אלו ביחס לערים אחרות בישראל. אוכלוסיית ישובים אלה הינה הומוגנית ברובה ומבוססת על מהגרים שהגיעו ממדינות ערב המאופיינות באורח חיים פטריארכלי בו למשפחה המורחבת משמעות רבה בחיי הפרט. כאשר מאפייני המשפחה המורחבת משפיעים על הנשים ותורמים לשוליות המגדרית שאותה הן חוות. בעבר חיו המשפחות כתא משפחתי מורחב שבה נדרש הפרט למלא את ציפיות המשפחה ממנו (אפרת, 2004; Markus & Kitayama, 1991; Matsumoto et al, 2008). במשפחות אלה קיימת משמעות רבה לערכים של כבוד לאב ולגבר, כבוד למבוגרים, שליטה של האב באורחות המשפחה ובחיי היום יום, דרישה לנאמנות וציות שמשמעותם היא שמירה על כבוד המשפחה אל מול המרחב הסובב אותה (Sagy, Orr, Bar-On & Awwad, 2001). בתוך הקשר זה של שוליות גיאוגרפית, מגדרית וחברתית, מנסות הנשים בהן עוסק מחקרנו, לפרנס את משפחותיהן ולרכוש השכלה.

תעסוקה ושכר של נשים בעידן הניאו ליבראלי

עולם התעסוקה במאה העשרים ואחת מעוצב על ידי חוקי הכלכלה הניאו ליברליים ועל ידי כללים וחוקים שעוצבו ברובם על ידי גברים (Fenster, 2005; Knutsen, 2001; Salles, Rossier & Brachet, 2010). מאפייני מרחב זה אינם זהים לנשים ולגברים כאחד, ומעבר לכך, קיימות אוכלוסיות שבפניהן מאפייני המגוון וההיצע התעסוקתי מצומצמים ביותר. יכולתן של נשים למצוא תעסוקה עדיין נמוכה משל גברים. קיים פער בין מספר הנשים המועסקות לבין גברים המועסקים 58 מול 69 אחוזים בהתאמה, כך גם גובה השכר הממוצע של נשים נמוך משמעותית מזה של גברים ועומד על 7,200 אל מול 11,000 בקרב גברים (חסון ודגן-בוזגלו, 2013; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2014).

השינוי התעסוקתי של העידן הכלכלי הניאו ליבראלי מאופיין בצמצום בתהליכי ייצור בעקבות כניסת המיכון, המחשוב והאוטומציה לתחום זה, ואל מול אלה עלייה בתעסוקה שעיקרה הוא מתן שירותים מסוגים שונים דוגמת שירותי מסחר, ייעוץ עסקי כלכלי ומקצועי, מקצועות חופשיים, שירותים אישיים ועוד. שינוי זה מגדיל את פוטנציאל התעסוקה של נשים הן בכמות האפשרויות והן במגוון המקצועי של התחומים בהם הן יכולות לפעול. ריבוי המשרות מאפשר לנשים השתלבות מהירה וקלה יותר בתחומים אלה. מכאן שמאפייני התעסוקה בעידן זה 'דידוטיים' יותר לנשים ופוטנציאל ההשתלבות והצמיחה שלהן בתחום זה גבוה. יחד עם זאת, נשים החסרות את הכישורים הנדרשים בעידן זה מוצאות עצמן מתוסכלות

בגין מיעוט הצעות העבודה ורמות השכר הנמוכות בו (הנדלס, 2012; McLaughlin, Uggen; Lewis & Humbert, 2010; Blackstone, 2012).

היבט נוסף של עידן זה הוא משמעות ההתמחות כמרכיב שכר הן במגזר הציבורי והן במגזר העסקי ובגופים פרטיים. כיום למידת המומחיות של העובדת משמעותית הן בתהליך קבלתה לעבודה והן בחישוב שכרה. בחינת המומחיות מתבטאת במספר ממדים שונים. המדד הראשון והמסורתי שבהם הוא הוותק בעבודה או בתחום. מדד זה, הגם שהוא מאבד מחשיבותו בעידן המאופיין בגמישות תעסוקתית והמדגיש תעסוקה לפי פרויקט, עדיין מודד וותק תעסוקתי כמקור למומחיות וככזה משפיע על רמת השכר של העובדת (דיויש וזוסמן, 2012). מדד נוסף הוא המקצועיות המגולמת בבחינת תפקידים קודמים או בהכשרה מקצועית שעניינה מומחיות הקשורה לתחום העבודה. כך שנשים המבקשות להתקבל לעבודה והיכולות להציג מומחיות שמקורה בוותק, ניסיון או לימודים בתחומי המשרה המוצעת מקדמות את יכולתן להשתלב במקום עבודה זו ומעבר לכך יכולות להציג דרישות שכר גבוהות יותר בהשוואה למתמודדות חסרות ניסיון או השכלה (Leese, 2010; Schomburg & Teichler, 2006; Slaughter & Leslie, 1997).

משפחות חד הוריות והשתלבותן בשוק התעסוקה בישראל

ממצאי הביטוח הלאומי מלמדים כי בשלשת העשורים האחרונים קיימת מגמה של עלייה במספר המשפחות החד הוריות המגדלות את ילדיהן לבד. בשנות האלפיים ניתן ההסבר כי חלקן הגדול של משפחות חד הוריות הוא תולדה של הגעת משפחות מסוג זה בגל העלייה הגדול שהחל בשנות השמונים מארצות חבר העמים לשעבר. נתוני מחקרים הבוחנים משפחות אלה מלמדים כי הגידול במספר המשפחות החד הוריות מקורו גם בתהליכים חברתיים העוברים על החברה הישראלית ושרבות מהן הן ילידות הארץ (אנדבלד וגוטליב, 2013; הנדלס, 2015). מספרן של משפחות אלה גדול וגם אם הוא נשאר יציב הרי שיש להתייחס למאפייניהן המיוחדים של נשים אלה שגם בהן קיימות תת קבוצות עם מאפיינים שונים (הנדלס, 2015). בשנת 2004 קבוצה זו מנתה על פי אומדן כ-117 אלף משפחות שהן כשישה אחוזים מכלל משקי הבית בישראל, בשנת 2012 עלה מספרן לכשישה אחוזים ועומד על מעל ל-134 אלף משפחות חד הוריות. בין המשפחות החד הוריות ניתן להבדיל בשלש קבוצות של משפחות חד הוריות של גברים המגדלים את ילדיהם, משפחות של נשים יחידניות שהולידו את ילדיהן לבד ללא קיומו של בעל או בן זוג והקבוצה הגדולה ביותר היא של גרושות שמספרן בקרב המשפחות החד הוריות מוערך בכ-65 אחוזים מכל המשפחות החד הוריות. בחינת מאפייני כוח העבודה של אימהות חד הוריות בהשוואה לנשואות מלמדת כי שיעור ההשתתפות של אימהות חד הוריות גבוה במעט מזה של הנשואות, אך גם שיעור אבטלתן כפול משל אימהות נשואות ועומד על שניים-עשר אחוזים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2013). לפי נתוני ביטוח לאומי (2018), אם חד הורית לילד אחד, העובדת משרה מלאה בשכר מינימום ומקבלת קצבת ילדים, בהכרח חיה בעוני, בעוד שאם חד הורית לשני ילדים, שגם היא עובדת במשרה מלאה בשכר מינימום ומקבלת קצבת ילדים, תהיה מתחת לקו העוני וכדי לעמוד בהוצאות החודשיות תהיה חייבת הכנסה נוספת. כך שליכולת ההתפרנסות של האם החד הורית השפעה קריטית על איכות חייה וחייל ילדיה, אולם לאימהות חד הוריות חסמים רבים המקשים עליהן להתקדם בדרגות השכר.

חסמים בהשתלבות אימהות חד הוריות בשוק התעסוקה

בחינת השתלבותן של אימהות ממשפחות חד הוריות בשוק התעסוקה מלמדת כי לצד הסיכוי קיים גם סיכון שמקורו בחסמים המקשים הן על כניסתן והשתלבותן בעבודה, ומעבר לזה בעמידה בדרישות התעסוקתיות שעמם הן נאלצות

להתמודד במצבן המשפחתי הייחודי. מחקרים הבוחנים את השתלבותן של נשים ממשפחות יחידניות מלמדים שפעמים רבות הגורמים המעכבים השתלבות מיטבית בשוק העבודה מורכבים משילוב של מספר חסמים הפועלים במקביל בעולמה של האם (Zedlewski, 1999; Holland, Thomson & Henderson, 2004; Zabkiewicz & Schmidt, 2007). נוסף לאלה קיימים בישראל גם חסמים מרחביים הנוגעים למגוון ולמספר ההזדמנויות העומדות לרשות האישה המבקשת לצאת לעבוד (אדלר, לויין-אפשטיין ושבטי, 2003; מוצפי-האלר, 2012; מלמן, 2009). בחינת החסמים מלמדת כי השכלה נמוכה היא אחד מהחסמים המשמעותיים ביותר שעמן מתמודדות אימהות חד הוריות. לצד אלה קיימים חסמים משמעותיים לא פחות כחוסר בניסיון תעסוקתי, היעדר מקצוע וחסמים הקשורים למבנה המשפחתי-מחויבותן למשפחה ולילדים והקושי לשלב בין מטלותיהן כאימהות יחידניות לבין צרכי מקום התעסוקה. מחקרים מלמדים שלחסמים דוגמת השכלה נמוכה השפעה על חוסר היכולת למצוא תעסוקה (Olson & Pavetti, 1996; Ferree, 2010). חסמים אחרים הם דמוגרפיים כגיל, מצב משפחתי ומספר ילדים קטנים בגילאי טרום בית ספר וילדים שנשארים בבית. חסמים אלה מגבילים את הנשים ביכולתן להתחייב לעבודה, בייחוד בהיקף של משרה מלאה (אחדות, 2001; Polit, London & Martinez, 2007). השפעתה של השכלה נמוכה כחסם לכניסה לשוק התעסוקה הינה משמעותית ביותר. כך למשל, כרבע ממקבלי הגמלה הבלתי מועסקים הם בעלי עד שבע שנות לימוד וכשליש נוספים הם בעלי 8-11 שנות לימוד. כמעט מחצית ממקבלי הגמלה הבלתי מועסקים דיווחו על כך שאין להם מקצוע. מכאן אנו מניחים שלימודים גבוהים משפיעים על השתלבות נשים בשוק התעסוקה בהקשרים של עבודה מקצועית, רמה תעסוקתית, מיקומן במדרג הארגוני ורמת השכר שלהן (קינג ואחרים, 2006).

תעסוקת נשים היא סוגיה רחבה הקושרת בין תחומים רבים. נמצא כי למרות שיש פער בין השתלבותן של נשים ושל גברים בהשתלבות בתעסוקה, בשנים האחרונות קיימת מגמה של צמצום פערים אלה כאשר שיעור הלא מועסקות בקרב נשים-אימהות לילדים הוא 5% ואילו בקרב חד הוריות אחוז הלא מועסקות גדול יותר ועומד על 7.5%. השתלבותן של נשים במקומות העבודה דומה לזו של גברים אולם עדיין קיימים פערים גבוהים בין נשים לגברים בכל הקשור למציאת עבודה ראשונה, פערי שכר והיקף המשרה. כמו כן נמצא כי נשים נוטות יותר לעבוד במקצועות המוגדרים כנשיים (OECD, 2012).

אימהות יחידניות והשכלה גבוהה

הקשיים עמן מתמודדות אימהות המבקשות להיכנס לשוק העבודה הם בעלי משמעות גם בהשתלבותן בלימודים אקדמיים הדורשים מהנשים השקעת זמן רב בלמידה ופניות אישיות ומנטליות. פעמים רבות הלימודים הם בשעות היום, שעות בהן הנשים צריכות להתפרנס ובנוסף לכך הן צריכות לשבת ללימוד בבית ולמצוא זמן לכך בין השעות בהן הן נאלצות להיענות לצרכי המשפחה כמו כן הלימודים גם דורשים לרוב הוצאה כספית גדולה (Nagar-Ron & Motzafi-Haller, 2011; אל-אור, 2001).

בשנים האחרונות הנהיג הביטוח הלאומי מספר תכניות לשילובם של מקבלי קצבאות בשוק התעסוקה דרך השכלה והכשרה מקצועית. בחלק נכבד מהתכניות תוכנן ליווי ותמיכה אישיים שמטרתם לקדם את השתלבותן תוך התייחסות לחסמים האישיים והחברתיים המקשים עליהן להשתלב בשוק התעסוקה. בכדי לקיים מערך תמיכה אישי מעין זה נדרשת השקעה רבה בכוח אדם מתאים במימון מספיק שעות שיוכלו למלא את צרכי כלל המשתתפות (הנדלס, 2015). תכנית נוספת לקידום נשים ויזמות נשים הייתה תכנית לחממות עסקיות לנשים (הנדלס, 2010), ותכניות דומות דוגמת 'עסק משלך' שפעלה בחיפה בשיתוף של הביטוח הלאומי וגורמים נוספים (סער, 2010; סער, 2014). רוב המיזמים לקידום כלכלי –

חברתי של נשים מאוכלוסיות מודרות החלו בעשור האחרון ומערבים לימוד פורמלי לצד ליווי של תהליך התפתחות אישי וחברתי (סער, 2014).

תכניות אחרות עסקו בשילוב קבוצות אוכלוסייה ייחודיות בהשכלה גבוהה. תכניות אלה שהיוזמה להן הייתה פרי שיתוף פעולה בין המועצה להשכלה גבוהה והביטוח הלאומי אפשרה כניסתם של בני קבוצות ייחודיות לשערי המוסדות להשכלה גבוהה. בחלק מתכניות אלה אף נהנים המשתתפים בהם מכיסוי הוצאות שכר הלימוד וממערך תמיכה כוללני הכולל תמיכה לימודית, תמיכה והכוונה אישיים, עזרה כלכלית ועוד (קרן רש"י, 2018). במחקר זה נעסוק בתוכנית מסוג זה המבקשת לשלב נשים בשוק התעסוקה מתוך אמונה שההשכלה הגבוהה וההכשרה המקצועית יאפשרו להן לצאת ממעגל הנזקקות והשוליות הכלכלית והחברתית עליה הן מדווחות ולהפוך לנשים המאמינות ביכולתן והמסוגלות לפרנס את עצמן בצורה מכובדת. בדומה לתכניות התעסוקה כך גם תכניות אלה משלבות בין תמיכה כלכלית, תמיכה לימודית ותמיכות נוספות על פי צורך ועל פי הקשיים המתגלים אצל כל אחת מהנשים הלומדות. ממצאי מחקר הערכה לתכנית מלמדים על ההעצמה שחוות הנשים ביחס לעצמן (גרינברג ואחרות, 2018). מחקר נוסף שבחן את תחושתן של אימהות חד הוריות ביחס לעצמן במהלך לימודיהן, מלמד על התהליך שחוו רבות מהן בו עברו מתחושת שוליות לחוות את עצמן כ"מרכזיות". הלימודים הגבוהים תרמו לתחושתן שהן בעלות יכולת אישית. עוד מלמדים הממצאים כי עצם הגדרתן כסטודנטיות תרם למעמדן בעיני סביבתן הקרובה, והתמודדותן עם הלמידה השפיעה לטובה על יחסיהן עם ילדיהן ועל הפיכתן למודל חיקוי חיובי בעיני ילדיהן (Greenberg & Shenaar-Golan, 2017).

תכנית משכילה של קרן קציר לקידום ההשכלה הגבוהה בקרב אימהות חד הוריות

תכנית משכילה מיועדת לקידום ההשכלה הגבוהה בקרב אימהות חד הוריות המגיעות ממצב כלכלי חברתי נמוך שעקב מצבן הכלכלי, המשפחתי והאישי לא הצליחו להשתלב בלימודים גבוהים בגיל צעיר יותר. התוכנית נהגתה וממומנת בשותפות על ידי קרן קציר של קרן רש"י ומשרד העבודה והרווחה. התכנית מתקיימת בו זמנית במספר מוסדות להשכלה גבוהה באזורים שונים בארץ, ביניהם אזורי פריפריה בצפון ובדרום ישראל. כמו בתכניות אחרות מסוג זה (סער, 2014), לצד מימון הלימודים לתואר הראשון התוכנית כללה גם תמיכה לימודית, מלגת קיום מצומצמת ותכנית העצמה, וכן שילוב ילדי המשתתפות בתכניות לתמיכה לימודית בשעות אחר הצהריים בכדי לאפשר לאימהות להתפנות ללימודים בשעות אלו. מטרת התכנית היא להעניק לנשים המשתתפות בה העצמה כלכלית ואישית. התכנית אמורה לאפשר לנשים קבלת תואר ראשון שיתרום להתפתחותן המקצועית ולהשתלבות מיטבית בעולם העבודה ודרך כך לתרום לשיפור מצבן התעסוקתי ורמת השכר שלהן שינויים אלו יאפשרו להן לצאת ממעגל מקבלות קצבאות הרווחה וכן ישפיעו על הדוגמא ההורית שהן מהוות לילדיהן. זאת מתוך הבנה שמרכיב ההשכלה הוא אחד החסמים המרכזיים בשוק התעסוקה בישראל (אל-אור, 2001; קינג ואחרים 2006).

התכנית כפי שהיא מתקיימת במכללת תל חי בגליל העליון, הינה דוגמא לדרך בה תכנית משכילה משלבת תמיכה בתחומים שונים. מסלול הלימודים במכללה מעניק לבוגרותיו תואר ראשון במסלול ייחודי להעצמה נשית, המשלב בין לימודי מגדר ללימודים הקשורים לשירותי אנוש, שנבנה כך שיאפשר אפשרויות תעסוקה מגוונות בעתיד. הלימודים מתקיימים במתכונת של שני ימי למידה מרוכזים בשבוע כשיום לימודים אחד מתקיים בשעות אחר הצהריים כדי לאפשר לנשים לעבוד ויום הלימודים השני מתקיים בשישי בבוקר שבו במקומות רבים לא עובדים אך הילדים נמצאים במוסדות החינוך. שכר הלימוד של הסטודנטיות ממומן במלואו דרך שיתוף פעולה בין המוסד האקדמי לבין קרן המלגות. בנוסף למימון שכר הלימוד

מקבלות האימהות תמיכה כלכלית צנועה במהלך כל חודש בתקופת לימודיהן. לצד התמיכה הכלכלית הסטודנטיות מקבלות תמיכה לימודית שכוללת קורסים של אסטרטגיות למידה וחונכות לימודית אישית לפי צרכי הסטודנטיות לקראת המבחנים מקבלות הסטודנטיות תמיכה לימודית ממוקדת בקורסים שבהם ייבחנו. בנוסף לתמיכה זו מקבלות הסטודנטיות שמבקשות זאת תמיכה אישית וייעוץ אישי על פי צורך הכוללים תכנית אימון אישית שכללה תכנית עבודה אישית, הגדרת מטרות ויעדים אישיים ואופני קידום לתכניות אלה.

מטרות המחקר

המחקר הנוכחי בוחן את מאפייני ההשתלבות בשוק התעסוקה, שכר ושביעות רצון ממקום העבודה לאחר סיום הלימודים, של סטודנטיות בוגרות (כאלו שהחלו לימודיהן לאחר גיל 25 או/ו כשהן כבר אמהות). במחקר זה נערכת השוואה בין אימהות חד הוריות שלמדו בתכניות ייעודיות בהשכלה הגבוהה, לבין סטודנטיות בוגרות שאינן אימהות חד הוריות. ממצאי המחקר יתרמו להבנת מאפייני התעסוקה של נשים חד הוריות ובנוסף לכך יתנו מידע על מידת ההשתלבות בשוק העבודה של נשים שאינן בתכניות אלה. ההשוואה בין שתי האוכלוסיות תאפשר להבין לעומקם את ההבדל בתהליכים שחוות שתי האוכלוסיות.

שאלת המחקר מתמקדת בהשוואה בין מיקומן של נשים לאחר רכישת השכלה גבוהה בהיבט התעסוקתי, הארגוני והפיננסי. תוך השוואה בין שתי קבוצות: אימהות חד הוריות שלמדו בתכנית ייחודית וסטודנטיות בוגרות שאינן מוגדרות כחד הוריות.

שאלת המחקר

באיזו מידה לימודים בהשכלה הגבוהה משפיעים על נשים חד הוריות בהשוואה לנשים בוגרות (באזורי פריפריה) שאינן חד הוריות? (המחקר נערך על מדגם סטודנטיות שסיימו את לימודיהן ב-5 השנים האחרונות).

השערות המחקר

1. נשים לאחר שסיימו תואר ראשון באקדמיה תוכלנה להשתלב בשוק העבודה בצורה יעילה/טובה יותר מאשר בעבר (לפני תחילת הלימודים). יראה הבדל גדול יותר במדד זה אצל נשים חד הוריות לעומת סטודנטיות בוגרות.
2. נשים לאחר שסיימו תואר ראשון באקדמיה מיקומן בשוק התעסוקה בהקשרים של מקצוע, מדרג בארגון ושכר יהיה גבוה מאשר בעבר (לפני תחילת הלימודים). יראה הבדל גדול יותר במדד זה אצל נשים חד הוריות לעומת סטודנטיות בוגרות.
3. נשים לאחר שסיימו תואר ראשון באקדמיה תהינה בעלות תחושת מסוגלות מקצועית גבוהה יותר מאשר בעבר (לפני תחילת הלימודים). יראה הבדל גדול יותר במדד זה אצל נשים חד הוריות לעומת סטודנטיות בוגרות.
4. נשים לאחר שסיימו תואר ראשון באקדמיה תהינה בעלות תחושת מסוגלות עצמית גבוהה יותר מאשר בעבר (לפני תחילת הלימודים). יראה הבדל גדול יותר במדד זה אצל נשים חד הוריות לעומת סטודנטיות בוגרות.
5. נשים לאחר שסיימו תואר ראשון באקדמיה תהינה בעלות ניעות מקצועית וחברתית גבוהה יותר מאשר

בעבר (לפני תחילת הלימודים). יראה הבדל גדול יותר במדד זה אצל קבוצת המחקר לעומת קבוצת הביקורת.

מערך המחקר

המחקר בוצע כמחקר המשלב בין המתודה הכמותית והמתודה האיכותנית. הרציונל העומד מאחורי הבחירה בשיטת מחקר משולבת mix method נובע מהתפיסה כי שימוש בשאלונים לצד קיום ראיונות מוביל למגוון רחב יותר של ממצאים (Triangulation) המתארים בצורה מעמיקה ורחבה יותר את הנושאי המחקר ומאפשרים הסברים מדויקים יותר ותיקוף טוב יותר של הממצאים. כמו כן השילוב בין שתי המתודות מאפשר מהפך הכמותני מדידה של המשתנים הנבדקים ומהפך האיכותני הבנת ההקשר דרך נקודת מבטן של המשתתפות במחקר.

אוכלוסיית המחקר

במחקר השתתפו 4 קבוצות של נשים, שתי קבוצות ניסוי של נשים חד הוריות שהשתתפו בתכנית 'משכילה', ושתי קבוצות ביקורת, אחת של נשים חד הוריות במסגרת הרווחה שלא למדו והשנייה של נשים שלמדו בהשכלה הגבוהה שלא במסגרת התכנית. נשים אלו החלו לימודיהן באקדמיה בגיל מבוגר (מעל 25) או שהחלו לימודיהן לאחר שנולד להן הילד הראשון כך שהן מתאימות למאפיינים הדמוגרפיים של קבוצת הניסוי. קבוצת הביקורת של נשים בוגרות שלמדו בהשכלה הגבוהה לא במסגרת התכנית הנחקרת, התמקדה בפרפריה הצפונית - תל חי, צפת ומכללת כנרת³. בשלב מאוחר יותר במחקר נערכו 15 ראיונות חצי מובנים עם נשים חד הוריות שסיימו את התכנית, הזהות במאפייניהן לקבוצת ניסוי 2.

לוח 1 תיאור אוכלוסיית המחקר

קבוצת ניסוי 1	קבוצת ניסוי 2	קבוצת ביקורת 1	קבוצת ביקורת 2	ראיונות
קבוצת ניסוי 1	קבוצת ניסוי 2	קבוצת ביקורת 1	קבוצת ביקורת 2	ראיונות
למדו	למדו	למדו במימון עצמי	לא למדו	למדו במימון ובמסגרת תכנית מיוחדת
תחילת הלימודים	סיום הלימודים	סיום הלימודים	לא למדו	סיום הלימודים
59	194	95	35	15
מספר משתתפות בקבוצה				
נשים חד הוריות	נשים חד הוריות	נשים שהחלו לימודיהן מעל גיל 25 או כשכבר היו אימהות	נשים חד הוריות	נשים חד הוריות
הנתמכות על ידי מחלקות הרווחה	הנתמכות על ידי מחלקות הרווחה	הנתמכות על ידי מחלקות הרווחה	הנתמכות על ידי מחלקות הרווחה	הנתמכות על ידי מחלקות הרווחה
מגורים	מגורים	מגורים	מגורים	מגורים
כל הארץ	כל הארץ	כל הארץ	כל הארץ	כל הארץ
אזור ולימודים				

³ קבוצת הביקורת נדגמו מאזור הצפון בלבד בשל שינוי בתקנות שמירת הפרטיות במוסדות ההשכלה הגבוהה. שינויים אלו הביאו לכך שמסד הנתונים התבסס על סטודנטיות ממוסדות להם הכרות אישית עם צוות המחקר.

כלי המחקר

איסוף הממצאים נעשה בעזרת שאלון עמדות סגור המורכב משלושה שאלונים העוסקים בהשתלבות בעבודה לאחר לימודים, בתפיסת מסוגלת עצמית, דימוי עצמי וניעות חברתית ותחושת הרווחה האישית. כמו כן נאספו פרטים דמוגרפיים ומידע תעסוקתי.

מרכיבי השאלון:

- א. השתלבות בעבודה לאחר לימודים (Creed, Patton & Bartrum, =.842004)
- ב. תפיסת מסוגלת עצמית (גרנט-פלומין, 1998). שאלון מסוגלות עצמית-NGSE, פותח ע"י Chen & Gully (1997) ועבר עיבוד מחדש ע"י Chen, Gully & Eden (2001) על מנת לשפר את תקפותו ומהימנותו. השאלון תורגם לעברית על ידי גרנט-פלומין (1998). בשאלון 8 פריטים על סולם ליקרט בן 5 דרגות, הנע מ-1 ("מסכים במידה מעטה מאוד") ועד-5 ("מסכים במידה רבה מאוד"). מקדם אלפא של המדד נמצא בשלוש מדידות מעל $\alpha = .90$. השאלון עבר בדיקות במחקרים שונים ונמצא לגביו תוקף תוכן ותוקף-ניבוי גבוה (Chen, Gully & Eden, 2001).
- ג. אינדקס רווחה אישית שפותח ע"י קמינס ולאן, (Cummins & Lau, 2006), PWI-A= Personal Well-being Index Adult. השאלון נועד לדווח עצמי ומורכב משמונה פריטים שכל אחד מהם מייצג תחום מרכזי של איכות חיים. תוקף מבנה: תוצאות מבחני רגרסיה העלו כי התחומים הסבירו 30%-60% מהשונות בשאלה הכוללת "עד כמה אתה מרוצה מחייך בכללותם". תוקף מתכנס: דוח מתאם של 0.78.
- ד. ניעות חברתית ומקצועית תימדד על ידי נתוני התעסוקה של המשתתפות שנאספו: מקום עבודתן, הגדרתן המקצועית, מיקומן במדרג הארגוני והשכר שהן משתכרות, לפני ואחרי ההשתתפות בתכנית.

כל השאלונים מבוססים על סולם ליקרט 1-5 (5- במידה רבה מאוד- 1- בכלל לא). הנבדקות התבקשו להשיב על שאלון הנוגע למאפייניהן האישיים והתעסוקתיים (מצב משפחתי, תעסוקתי וכלכלי) וכן שאלות על שביעות רצוןן מחייהן, ממקום העבודה שלהן, תפישתן את הקרירה שלהן ואת ההורות שלהן, הערכתן את מסוגלותן העצמית וקשיים בהן נתקלו בדרכן למימוש עצמי ומקצועי.

חלק מהשאלות בשאלונים הותאמו לקבוצות המחקר השונות, כך למשל הותאמו שאלות לבוגרות בכדי לראות את השפעת הלימודים על חייהן.

לוח 2 נושאי השאלון לפי קבוצות

נשים ברוחה (קבוצת ביקורת 2)	נשים באקדמיה (קבוצת ביקורת 1)	בוגרות תכנית משכילה (קבוצת ניסוי 2)	מתחילות תכנית משכילה (קבוצת ניסוי 1)	
+	+	+	+	שביעות הרצון ממקום העבודה
-	+	+	+	תפישת הקריירה
+	+	+	+	שביעות רצון מהחיים
-	+	+	+	קשיים
+	+	+	+	מסוגלות עצמית

בפרק הממצאים יוצגו השאלונים השונים הן בפירוט של התשובות על כל אחת מהשאלות והן כממוצעים של כל הפריטים המשויכים לאותו נושא.

מהימנויות- לצורך בניית ממוצעים מהשאלות בכל אחד מהנושאים, נבדקה מהימנות אלפא של קרונבאך. בכל המקרים נמצאו מהימנויות טובות כמפורט להלן:

שביעות רצון ממקום העבודה- 0.93, קשיים- 0.84, מסוגלות עצמית- 0.95, שביעות רצון מהחיים- 0.88 בהתאם לכך נבנו ציונים שהם ממוצע כל הפריטים.

אתיקה וקשיים

מיד עם קבלת אישור המחקר פנינו לוועדת האתיקה המוסדית לאישור המחקר. אישור מס' 09/102 /8- : בבקשה הודגש כי בכל שלב של העברת השאלון תהיה הקפדה על שמירת פרטי הנשאלות/מרואיינות, יינתן לנשאלות הסבר מדויק על המחקר ומטרותיו ויובהר להן שהפנייה אליהן אינה מחייבת אותן לענות, ולא תיגרם לאף אחת מהן כל פגיעה במידה ותחליט שלא לענות על השאלון או להתראיין. בנוסף הובהר לכל אחת מהן בכתב, בתחילת השאלון, כי הן יוכלו להפסיק לענות עליו בכל שלב.

מבחינת קשיים בהם נתקלנו במחקר חשוב לנו לציין קושי שלא חשבנו שניתקל בו והקשור לשיתוף פעולה עם מוסדות אקדמיים אחרים. השינויים בחוק הפרטיות מחד והמוטיבציה הנמוכה של בעלי תפקידים במוסדות מאידך גרמו לנו לעיכובים ביכולת ליצור מאגר פרטים של בוגרות לצרכי מענה על שאלונים. נתקלנו בחוסר רצון גדול ובסירובים מסוגים שונים לעזור לנו לאתר בוגרות או סטודנטיות הלומדות בעת הזו. נראה שהשילוב של חוק הגנת הפרטיות והצורך של רבים מהסגל האקדמי לכתובה אקדמית מקשים על שיתופי פעולה בין מוסדיים באיתור מידע והפצת שאלוני מחקר. קושי זה נפתר עם יצירת שיתוף הפעולה עם קרן רש"י - קרן קציר שעזרה לנו להפיץ את השאלונים בין משתתפות ובוגרות תכנית משכילה.

ממצאים

בחלק הראשון של פרק הממצאים יוצגו הדיווחים של הנשים של קבוצת ניסוי 2 על השינויים שחלו בחייהן לפני ההשתתפות בתכנית ולאחריה. בחלקו השני של הדו"ח יוצגו משתנים שנאספו על ארבע קבוצות המחקר (קבוצת ניסוי 1 – משתתפות

חדשות בתכנית משכילה, קבוצת ניסוי 2 - בוגרות תכנית משכילה, קבוצת ביקורת 1 – סטודנטיות בוגרות וקבוצת ביקורת 2 – חד הוריות המוכרות על ידי הרווחה) - יוצגו משתני הרקע של הנשים בכל אחת מהקבוצות וכן השוואה במדדים השונים. רקע דמוגרפי

בלוח הבא מוצגים נתוני רקע על גילן ומספר הילדים של המשיבות.

לוח 3: נתוני רקע של משתתפות תכנית משכילה, מתחילות ובוגרות התכנית

קבוצת ניסוי 1	קבוצת ניסוי 2	קבוצת ביקורת 1	קבוצת ביקורת 2	
56	194	95	35	מספר משיבות
39 (ת.ס=7.59)	49	42 (ת.ס=7.49)	37 (ת.ס=7.01)	גיל ממוצע
24-53	26-68	26-54	29-56	טווח גילים
2.2	2.1	2.9	1.9	מספר ילדים ממוצע

תעסוקה

הנשים בכל הקבוצות דיווחו על שיעורי תעסוקה גבוהים (100% מהנשים בקבוצת הניסוי 1, 96% מהנשים בקבוצת הניסוי 2, ו-92.5% מהנשים בקבוצת הביקורת 1) למעט הנשים המטופלות על ידי הרווחה (קבוצת ביקורת 2) אשר מתוכן רק 54% דיווחו כי הן עובדות.

בלוח הבא מוצגים מאפייני התעסוקה של הנשים.

לוח 4: מאפייני התעסוקה של הנשים בארבע הקבוצות (מכלל העובדות)

קבוצת ניסוי 1	קבוצת ניסוי 2	קבוצת ביקורת 1	קבוצת ביקורת 2	
92.5%	96%	92.5%	64.0%	שכירה
5.7%	2.3%	7.5%	0.0	עצמאית
1.8%	1.7%	0	36.0%	*אחר

*ניתן לראות כי בכל הקבוצות מרבית הנשים הן שכירות ורק מיעוטן עצמאיות (בקבוצת ביקורת 2, לא היו כלל נשים עצמאיות). שיעור גבוה מהנשים בקבוצת הביקורת 2 ציינו כי הן עובדות באופן 'אחר' כאשר בין האופנים שצינו היו תעסוקה ללא שכר בעסק משפחתי, ועבודה כשכירה דרך חברת השמה.

הנשים נשאלו גם על אופיו של מקום עבודתן.

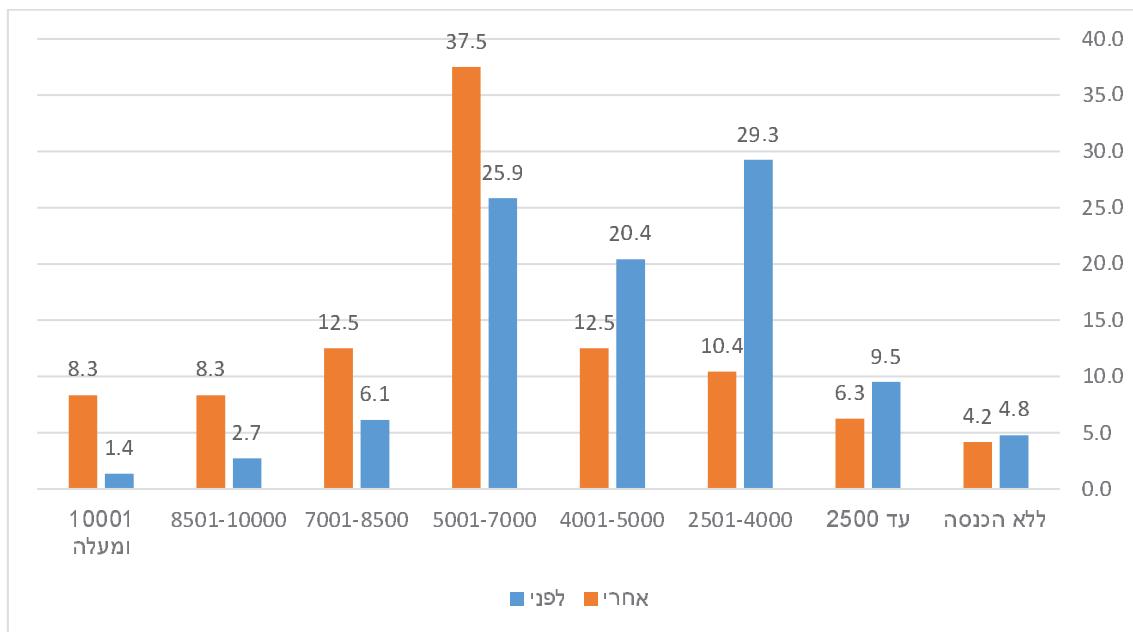
לוח 5: מאפייני מקום העבודה של הנשים בארבע הקבוצות (מכלל העובדות)

קבוצת ניסוי 1	קבוצת ניסוי 2	קבוצת ביקורת 1	קבוצת ביקורת *2	
24%	15%	16%	19%	ממשלתי
33%	44%	40%	14%	ציבורי
43%	41%	44%	67%	פרטי

מקורות הכנסה

הנשים בקבוצת ניסוי 2, התבקשו לדווח על מקורות וגובה הכנסתן לפני ההשתתפות בתכנית ולאחר סיום השתתפותן בתכנית. בחלק זה מוצגים נתונים על 148 נשים בוגרות התכנית אשר דיווחו על נתונים אלה.

תרשים 1: גובה הכנסה של קבוצת הניסוי – לפני ואחרי הלימודים

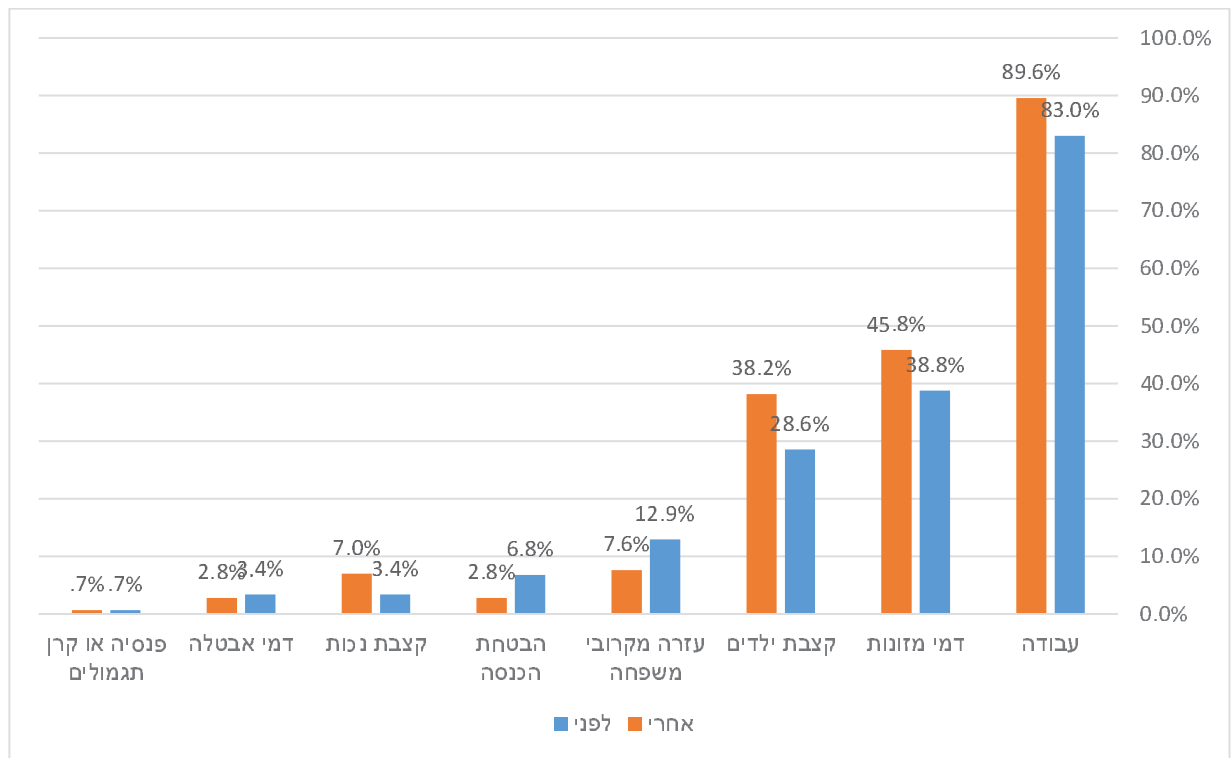

ניתן לראות כי לפני ההשתתפות בתכנית הכנסותיהן של הנשים היו בקטגוריות הנמוכות, כשרובן היו בהכנסות שבין 2500 ל – 7000 ₪. לעומת זאת, לאחר ההשתתפות בתכנית, שיעורן של הנשים אשר מדווחות על הכנסות גבוהות עלה בצורה משמעותית.

בפני המשיבות הוצגו מקורות הכנסה שונים והן התבקשו לציין אילו מהן הן קיבלו לפני ההשתתפות בתכנית ואילו לאחר סיום השתתפותן בה. ניתן היה כמובן לסמן יותר מאפשרות אחת, בהתאם להכנסות השונות. התפלגות הכנסות של הנשים לפני ואחרי ההשתתפות בתכנית מוצגת בתרשים 2.

תרשים 2: מקורות הכנסה של קבוצת הניסוי - לפני ואחרי הלימודים

ניתן לראות כי אחרי ההשתתפות בתכנית יותר נשים דיווחו על הכנסות מעבודה, דמי מזונות, קצבת נכות⁴ וקצבת ילדים, ופחות על הכנסות בצורת עזרה מקרובי משפחה, הבטחת הכנסה ודמי אבטלה.

הבדלים בין הקבוצות בשביעות רצון, חסמים ומסוגלות עצמית

שביעות רצון

הנשים בארבע קבוצות המחקר נשאלו על מידת שביעות הרצון שלהן ממקום עבודתן הנוכחי. בלוח 7 מתוארות ממוצע התשובות לשאלות אשר נעו בין 1 ל- 5, כאשר ציון גבוה פרושו שביעות רצון גבוהה יותר. לצורך בדיקת ההבדלים בין הקבוצות נערכו ניתוחי שונות חד כיוונות אשר השוו בין הקבוצות, גם ממצאי הניתוחים הסטטיסטיים מדווחים בטבלה.

⁴ 'קצבת נכות' כוללת הן קצבת נכות של האישה והן קצבת נכות עבור ילד וכן קצבת שרתים אישיים/מיוחדים

לוח 6: שביעות רצון ממקום העבודה

	קבוצת ביקורת 2 (N=35) d		קבוצת ביקורת 1 (N=95) c		קבוצת ניסוי 2 (N=194) b		קבוצת ניסוי 1 (N=56) a		
	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	
***									
58.68 b>a>c,d	.80	1.75	1.08	2.25	1.13	3.97	1.37	2.89	הזדמנויות לקידום
30.83*** a>b>d	.51	1.48	1.17	3.34	1.10	3.01	1.10	3.85	עניין בעבודה
42.42*** b>c>d	.37	1.15	1.19	2.36	.98	3.38	1.20	2.89	שכר
19.79*** b>c>d	1.48	2.24	1.13	3.02	1.03	3.72	1.15	3.58	שעות העבודה
9.48*** a,b>d	1.21	2.54	1.21	3.18	1.24	3.63	1.03	3.84	עצמאות בקבלת החלטות
17.68*** a,b,c>d	.66	1.57	1.19	3.19	1.12	3.26	1.29	3.58	הזדמנויות ללמוד
42.85*** b>a,c>d	1.30	1.88	1.18	2.61	1.00	3.97	1.26	3.09	גיוון תפקידים
88.59*** a,b>c>d	.33	1.12	1.10	3.46	.82	4.19	1.04	4.07	קשרים עם הממונים
2.36	1.43	3.55	.97	3.64	1.20	3.86	.99	4.11	קשרים עם העמיתים בעבודה
3.33	1.20	3.27	1.28	3.25	1.20	3.63	1.22	3.85	האפשרויות להשתמש בידע ומיומנויות שלי
1.28	1.07	3.23	1.24	3.16	1.13	3.43	1.42	3.50	אתגר אינטלקטואלי מיקום במדרג הארגוני במקום העבודה
20.46*** b>c>d	.82	1.83	1.22	3.05	1.13	3.70	1.23	3.33	הביטחון בעבודה
43.22*** a,b>c>d	.58	1.38	1.14	3.17	.97	3.85	1.19	3.75	הביטחון בעבודה

*p<.05, **p.01, ***p<.001

מהנתונים בלוח מס 6 עולה כי במרבית הנושאים עליהן נשאלו הנשים נמצאו הבדלים מובהקים בין הקבוצות במידת שביעות רצון של הנשים ממקום עבודתן, (זאת, למעט קשרים עם העמיתים, אפשרויות לשימוש בידע ובמיומנויות ואתגר

אינטלקטואלי). כדי לזהות את מקור ההבדלים בין הקבוצות נערכו מבחני פוסט-הוק מסוג Scheffe⁵. כמעט בכל הנושאים שביעות הרצון של בוגרות התכנית (קבוצת ניסוי 2) הייתה הגבוהה ביותר, ואילו של הנשים המטופלות על ידי הרווחה שלא למדו, (קבוצת ביקורת 2) שביעות הרצון הייתה הנמוכה ביותר. במיוחד בלטו הבדלים אלה בתחומים הקשורים לשכר, עניין בעבודה והזדמנויות לקידום עתידי. ממצאים דומים התקבלו במימדים המתארים השתלבות במקום העבודה דוגמת הזדמנויות ללמוד, גיוון תפקידים וקשר עם הממונים. מתוך הלוח ניתן להסיק כי משתתפות קבוצת ניסוי 1 דיווחו על שביעות רצון גבוהה יותר מזו של נשים שכבר סיימו את לימודיהן האקדמיים, אך שלא במסגרת התכנית.

שאיפות קריירה

הנשים נשאלו לגבי שביעות רצון הכללי ממקום עבודתן, הקשר שלו לתחום לימודיהן, שאיפות עתידיות לגבי פיתוח קריירה בתחום אותו למדו או בתחום בו הן עוסקות וכן לגבי רמת השכר. ממוצעים וסטיות תקן של התשובות מוצגים בלוח הבא.

לוח 7: שאיפות קריירה בהשוואה בין קבוצת ביקורת 1 לבין קבוצת הניסוי

F	קבוצת ביקורת 1 (N=95) c			קבוצת ניסוי 2 (N=194) b		קבוצת ניסוי 1 (N=56) a		
	SD	M	SD	M	SD	M		
5.97**	1.47	3.6	1.55	3.0	.95	3.7	אני מרוצה ממקום עבודתי באופן כללי	
3.03*	1.37	3.5	1.26	3.7	1.49	3.2	עבודתי הנוכחית קשורה לתחום אותו למדתי לתואר	
2.17	1.24	3.7	1.35	3.6	1.18	4.0	אני מעוניינת לפתח קריירה בתחום אותו למדתי לתואר	
.96	1.66	3.2	1.36	3.2	1.32	3.5	אני מעוניינת לפתח קריירה בתחום בו אני עוסקת	
6.55**	1.39	3.1	1.29	2.6	1.35	3.3	עבודתי הנוכחית תואמת את הציפיות התעסוקתיות שהיו לי בעת הלימודים	

⁵ הקבוצות סומנו באותיות a, b, c, d וההבדלים בין הקבוצות מוצגים בטבלה באמצעות אותיות אלה. כך הדבר גם לגבי כלל הטבלאות בדו"ח. במקומות בהם נמצאו הבדלים מובהקים אך לא סומן דפוס ההבדלים בין הקבוצות, הדבר נובע מהבדלים קטנים אשר מבחני הפוסט הוק לא הצליחו לזהות את מקורם.

רמת השכר שלי תואמת את השכלתי האקדמית	2.7	1.36	2.6	1.50	2.5	1.30	.17
---	-----	------	-----	------	-----	------	-----

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

ניתן לראות כי נמצאו הבדלים מובהקים בין הקבוצות לגבי חלק מהממדים. נשים בקבוצת ניסוי 1- בתחילת תכנית משכילה דיווחו על שביעות הרצון הגבוהה ביותר, ועל כך שעבודתן הנוכחית תואמת את הציפיות התעסוקתיות שלהן במידה הגבוהה ביותר. נשים בוגרות משכילה דיווחו על כך שעבודתן תואמת את לימודיהן, ברמה הגבוהה ביותר.

באופן כללי, שביעות הרצון הנמוכה ביותר בכל הקבוצות הייתה לגבי רמת השכר של הנשים ושביעות רצון ברמה גבוהה באמונתן ביכולתן לפתח קריירה בתחום לימודיהן. הלימודים משפיעים בצורה שלילית על שביעות הרצון של הנשים ממקום עבודתן ובה בעת יותר בוגרות מציינות שהעבודה הנוכחית שלהן קשורה לתחום לימודיהן. היגדים העוסקים בפיתוח מקצועי עתידי מלמדים על כך שבקרב בוגרות התכנית יש מאפיינים של ציפיות נמוכות יותר מיכולתן להתפתחות מקצועית עתידית במקום עבודתן הנוכחי.

גורמי קושי ומניעה

בפני הנשים הוצגו גורמים שונים כגון דמויות משמעותיות בחייהן או מגבלות שונות, והן התבקשו לדרג על גבי סולם של 1 (כלל לא) ל- 5 (במידה רבה מאוד) עד כמה, אם בכלל, כל אחד מהנ"ל היותה או מהווה עבורה מכשלה בהשגת התפקיד או העיסוק בהם היא מעוניינת.

התשובות מתוארות בלוח הבא.

לוח 8: גורמים המהווים קושי למימוש הקרירה/העיסוק

F	קבוצת ביקורת 1 (N=95) c		קבוצת ניסוי 2 (N=194) b		קבוצת ניסוי 1 (N=56) a		
	SD	M	SD	M	SD	M	
.43	.29	1.1	.57	1.1	.42	1.1	אבא שלי
.37	.32	1.1	.47	1.1	.28	1.0	אמא שלי
2.56	.67	1.2	.82	1.3	1.26	1.6	בן הזוג שלי בעבר
1.50	1.41	2.1	1.43	2.3	1.37	2.6	היותי מטפלת בילדים
14.97*** a>b,c	1.38	2.6	1.51	3.0	1.32	4.0	מימון ויכולות כלכליות
.38	1.15	1.9	1.25	1.9	1.16	2.0	מידת הנגישות שלי לייעוץ תעסוקתי
1.89	1.24	2.2	1.26	2.1	1.36	2.4	מידת הנגישות שלי להכשרה מקצועית מתאימה
.84	1.23	2.3	1.32	2.2	1.37	2.4	מידת הזמינות והנגישות שלי להשכלה גבוהה
3.37* c>b	1.37	2.2	1.20	1.8	1.25	2.0	מידת ההתאמה שלי למקצוע בו אני עובדת כיום
1.38	1.27	2.0	1.17	1.8	1.08	1.8	נורמות חברתיות בקרב החברה הסובבת אותי
.80	1.27	2.3	1.39	2.1	1.44	2.3	הציפיות שלי מעצמי
.09	1.24	2.2	1.45	2.1	1.37	2.1	המטרות שהצבתי לעצמי
1.33	1.26	2.1	1.26	1.9	1.43	2.3	חוסר הביטחון שלי

*p<.05, **p.01, ***p<.001

ניתן לראות כי לגבי מרבית המכשולים לא נמצאו הבדלים מובהקים בין הנשים בקבוצות השונות. בני משפחה כגון הורים ובני זוג צוינו כחסמים נמוכים למימוש הקריירה, בעוד שגורמים כגון מימון ויכולות כלכליות, נגישות להכשרה מקצועית וזמינות להכשר מקצועית צוינו כחסמים במידה גבוהה יותר (אך לא כגבוהה מאוד).

הבדלים בין הקבוצות נמצאו לגבי מימון ויכולות כלכליות. נשים שהינן מתחילות תכנית משכילה ציינו הבט זה כמכשול גבוה יותר מאשר נשים בשתי הקבוצות האחרות. לגבי מידת ההתאמה למקצוע נמצאו הבדלים בכיוון ההפוך, כאשר נשים בקבוצת הביקורת 1 (סטודנטיות בוגרות) דרגו חסם זה כגבוה יותר מאשר נשים בקבוצות האחרות.

שביעות רצון כללית מהחיים

הנשים נשאלו על שביעות הרצון שלהן מחייהן באופן כללי, תוך התייחסות לגורמים שונים כגון בריאות, יחסים עם אחרים משמעותיים, תחושת בטחון ותחושת שייכות לקהילה.

לוח 9: שביעות רצון כללית מהחיים

F	קבוצת ביקורת 2 (N=35) d		קבוצת ביקורת 1 (N=95) c		קבוצת ניסוי 2 (N=194) b		קבוצת ניסוי 1 (N=56) a		
	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	
99.76*** b>a,c>d	.75	1.5	.97	3.9	.80	4.2	.79	3.9	החיים שלך באופן כללי
49.66*** a,b,c>d	1.15	2.0	1.03	3.9	.89	4.2	.88	4.1	הבריאות שלך
20.54*** a,b,c>d	1.31	2.8	1.02	4.2	.84	4.1	.89	3.9	ההישגים שלך בחיים
18.62*** a,b,c>d	1.22	2.5	1.22	4.0	1.06	4.1	1.07	3.8	היחסים הבין אישיים שלך
46.61*** a,b,c>d	.98	1.9	1.18	4.0	1.00	4.2	1.05	4.1	יחסיך עם הורך ומשפחתך
10.23*** c>a,b>d	1.22	2.5	1.36	4.0	1.64	3.4	1.61	2.8	יחסיך עם בן הזוג שלך
77.61*** b.c>a>d	.71	1.5	.91	4.0	1.01	4.2	1.05	3.6	הרגשת הביטחון שלך

*p<.05, **p.01, ***p<.001

נמצאו הבדלים מובהקים בכל ממדי שביעות הרצון הכללית מהחיים בין 4 הקבוצות. הנשים הלומדות באקדמיה או בוגרות לימודים אקדמיים (קבוצת ניסוי 1 ו-2, וקבוצת ביקורת 1) דיווחו על שביעות רצון גבוהה יותר בכל תחומי החיים שנבדקו בשאלה זו. בקרב בוגרות התכנית שביעות הרצון גבוהה בצורה מובהקת ביחס לשאר קבוצות המחקר האחרות. (למעט יחסים עם בן הזוג, לגבי נשים בקבוצת ביקורת 1 דיווחו על שביעות רצון גבוהה יותר). לעומתן, נשים בקבוצת הביקורת 2 דיווחו על רמה נמוכה מאוד של שביעות רצון מחייהן באופן כללי וכן מהיבטים שונים מחייהן.

מסוגלות עצמית

הנשים התבקשו להשיב על שאלות הבודקות את מידת המסוגלות העצמית שלהן בביצוע מטלות, משימות ועמידה באתגרים. בלוח הבא מתוארות תשובותיהן.

לוח 10 : מסוגלות עצמית

F	קבוצת ניסוי 1 (N=56) a		קבוצת ניסוי 2 (N=194) b		קבוצת ביקורת 1 (N=95) c		קבוצת ביקורת 2 (N=35) d		
	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	
32.91*** a,b,c>d	1.26	2.4	.75	3.9	.85	4.0	.84	4.1	אני יכולה להשיג את מרבית המטרות שהצבתי לעצמי
47.74*** a,b,c>d	1.26	2.4	.75	4.0	.79	4.2	.69	4.3	כאשר אני ניצבת מול משימות קשות אני בטוחה שאוכל לבצען באופן כללי אני חושבת שאני יכולה להשיג את מה שחשוב לי
99.69*** a,b,c>d	0.94	1.9	.73	4.2	.70	4.2	.81	4.1	אני מאמינה שאני יכולה להצליח ברוב הניסיונות שלי להשיג דברים עליהם החלטתי אני יכולה לעמוד בהצלחה באתגרים רבים
47.99*** a,b,c>d	1.26	2.4	.73	4.2	.79	4.2	.69	4.3	אני בטוחה ביכולתי לבצע מטלות ביעילות
110.94*** a,b,c>d	.96	1.9	.73	4.2	.72	4.3	.62	4.4	בהשוואה לאנשים אחרים אני יכולה לבצע את רוב המטלות היטב
68.44*** a,b,c>d	1.26	2.4	.68	4.3	.67	4.4	.72	4.3	
121.36*** a,b,c>d	.83	1.7	.71	4.2	.74	4.3	.78	4.3	

*p<.05, **p.01, ***p<.001

ניתן לראות כי נמצאו הבדלים מובהקים עבור כל השאלות הנוגעות למסוגלות עצמית. נשים בשלושת קבוצות המחקר- שתי קבוצות הניסוי, וקבוצת ביקורת 1 הראו רמות גבוהות של מסוגלות עצמית, בעוד שנשים שלא למדו באקדמיה (נשים ברוחה) הראו רמות נמוכות מאוד של תפיסת מסוגלות עצמית, בכל היבטיה. הדבר עשוי להדגיש את תרומת הלימודים האקדמיים או אף עצם הכניסה למסלול זה, לתחושת המסוגלות העצמית (כמובן שלא ניתן לשלול אפשרות הפוכה, לפיה נשים בעלות מסוגלות עצמית גבוהה יותר הן אלה שהגיעו ללימודים אקדמיים).

משתנים מסכמים

עד כה הוצגו השאלות עליהן השיבו משתתפות התכנית. לצורך ניתוחי המשך, נבנו משתנים המהווים ממוצע של כל אחד מהמדדים, והם מוצגים בלוח הבא.

לוח 11: מדדים כלליים, בחלוקה לארבעת הקבוצות

	קבוצת ביקורת 2 (N=35) d		קבוצת ביקורת 1 (N=95) c		קבוצת ניסוי 2 (N=194) b		קבוצת ניסוי 1 (N=56) a			
	F	SD	M	SD	M	SD	M	SD		M
שביעות רצון ממקום העבודה	50.58*** a,b>c>d	.44	1.9	.86	3.1	.81	3.7	.81	3.6	
קשיים	2.21	.	.	.60	2.0	.72	1.9	.66	2.1	
מסוגלות עצמית	101.04*** a,b,c>d	.81	2.2	.58	4.1	.65	4.2	.60	4.2	
שביעות רצון מהחיים	83.45*** b,c>a>d	.39	2.1	.68	4.0	.74	4.1	.72	3.7	

*p<.05, **p.01, ***p<.001

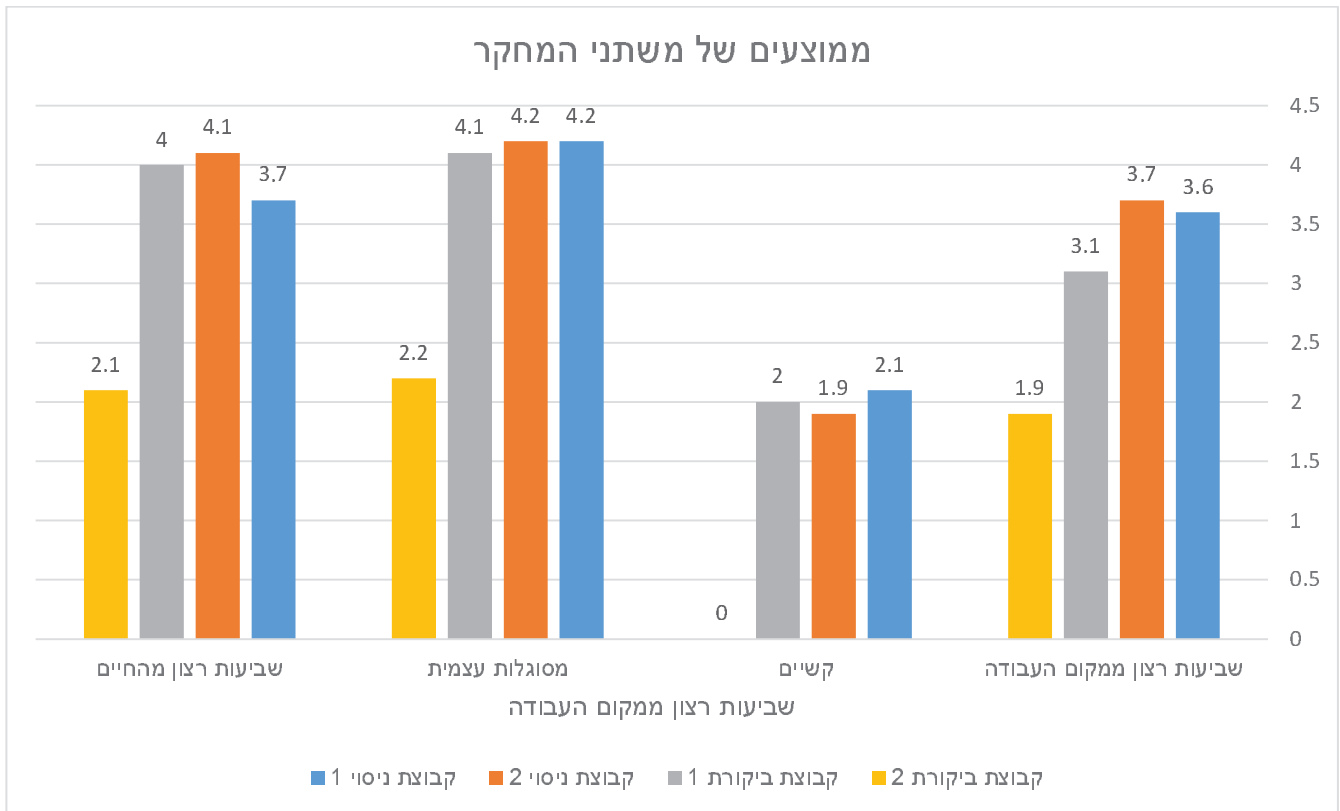
ההבדלים בין הקבוצות במדדים המסכמים מדגימים ומדגישים את ההבדלים שנמצאו גם לגבי כל פריט בנפרד. ניתן לראות כי שביעות הרצון הגבוהה ביותר ממקום העבודה היא של נשים בשתי קבוצות הניסוי.

המסוגלות העצמית של הנשים שלמדו או לומדות באקדמיה הייתה דומה, וגבוהה משמעותית מזו של נשים המטופלות על ידי הרווחה.

שביעות הרצון מהחיים נמצאה גבוהה אצל נשים בקבוצת הניסוי 1 וכן בקרב נשים בקבוצת ביקורת 1. אצל נשים בקבוצת הניסוי 1 היתה שביעות הרצון מעט נמוכה יותר ואילו נשים בקבוצת ביקורת 2 דיווחו על הרמה הנמוכה ביותר של שביעות רצון מהחיים. ממצאים אלה מוצגים גם בתרשים הבא.

תרשים 3: מדדים כלליים

קשרים בין המשתנים

בחלק זה יוצגו הקשרים בין המדדים המסכמים (שבועות רצון ממקום העבודה, קשיים, מסוגלות עצמית ושבועות רצון מהחיים), זאת בנפרד עבור כל אחת מארבעת הקבוצות. הקשרים נבדקו באמצעות מתאמי פירסון.

לוח 12: קשרים בין המשתנים - קבוצת ניסוי 1

	קשיים	שבועות רצון ממקום העבודה	מסוגלות עצמית	שבועות רצון מהחיים
קשיים		-.18		
מסוגלות עצמית	-.33*	.32*		
שבועות רצון מהחיים	.49**	-.15	.63***	

*p<.05, **p.01, ***p<.001

בקרב קבוצת ניסוי 1 נמצא מתאם חיובי מובהק בין מסוגלות עצמית לבין שביעות רצון מהעבודה ומהחיים וכן בין שביעות רצון מהחיים לבין שביעות רצון ממקום העבודה. מתאם שלילי נמצא בין קשיים לבין מסוגלות עצמית, כלומר: ככל שהנשים תפסו את עצמן כבעלות מסוגלות עצמית גבוהה יותר, כך הן העריכו את הקשיים והחסמים בחייהן כנמוכים יותר, וההפך.

לוח 13: קשרים בין המשתנים- קבוצת ניסוי 2

מסוגלות עצמית	קשיים	שביעות רצון ממקום העבודה	
			קשיים
			מסוגלות עצמית
			שביעות רצון מהחיים

*p<.05, **p.01, ***p<.001

ניתן לראות כי בקרב בוגרות התכנית נמצאו מתאמים חיוביים מובהקים בין שביעות רצון ממקום העבודה לבין תחושת מסוגלות עצמית ושביעות רצון מהחיים. לעומת זאת, נמצאו קורלציות שליליות בין קשיים לבין תחושת מסוגלות עצמית, שביעות רצון מהחיים וממקום העבודה. בנוסף, תחושת מסוגלות עצמית נמצאה בקורלציה חיובית עם שביעות רצון מהחיים.

לוח 14: קשרים בין המשתנים- קבוצת ביקורת 1

מסוגלות עצמית	קשיים	שביעות רצון ממקום העבודה	
			קשיים
			מסוגלות עצמית
			שביעות רצון מהחיים

*p<.05, **p.01, ***p<.001

גם בקרב קבוצת הנשים הבוגרות שלמדו מחוץ למסגרת התכנית נמצא מתאם שלילי בין קשיים ובין שביעות רצון מהחיים וממקום העבודה. נשים שהיו שבעות רצון מהחיים וממקום העבודה דיווחו על פחות קשיים. מתאם חיובי נמצא בין שביעות רצון מהחיים לבין מסוגלות עצמית. באופן לא מוסבר נמצא מתאם שלילי בין שביעות רצון מהחיים לבין שביעות רצון ממקום העבודה. זהו ממצא שיש להבינו לעומק. האם נשים שיותר שבעות רצון מאספקטים שונים בחייהן מגלות פחות שביעות רצון ממקום העבודה?

לוח 15: קשרים בין המשתנים - קבוצת ביקורת 2

מסוגלות עצמית	שביעות רצון ממקום העבודה	
		מסוגלות עצמית
	-0.20	
		שביעות רצון מהחיים
-0.07	0.05	
*p<.05, **p.01, ***p<.001		

בקרב הנשים החד הוריות במסגרת הרווחה שלא הלכו ללימוד לא נמצאו מתאמים מובהקים בין מסוגלות עצמית, שביעות רצון מהחיים ושביעות רצון ממקום עבודתן. כזכור, אותן נשים דיווחו על רמות נמוכות של שביעות רצון ומסוגלות עצמית.

מודלים לניבוי:

כדי לבדוק האם ניתן לנבא את שביעות רצון של הנשים מחייהן נערך ניתוח רגרסיה, בו הוכנסו משתנה שביעות הרצון מהחיים כמשתנה מנובא. בצעד הראשון הוכנסו משתנה הקבוצה- נשים שהשתתפו בתכנית משכילה, ונשים שלמדו באקדמיה, אך שלא במסגרת התכנית (קבוצת ביקורת 2 לא הוכנסה למודל מכיוון שהשאלונים שלהן לא כללו את כלל המשתנים). בצעד השני הוכנסו לניתוח: מסוגלות עצמית, קשיים ושביעות הרצון ממקום העבודה. רק מסוגלות עצמית נמצאה כבעלת תרומה מובהקת לניבוי שביעות הרצון מהחיים, ועל כן נראה שאין הצדקה למודל הרגרסיה.

מתוך כלל הממצאים הכמותניים שהוצגו עד עתה ניתן ללמוד כי ללימודים אקדמיים השפעה חיובית על נשים חד הוריות. השפעה זו באה לביטוי בשינויים במקומות תעסוקה, מעבר מעבודה שעתית לעבודה במשרה קבועה, מעבר מעבודה במגזר הפרטי לעבודה במגזר הציבורי או הממשלתי הנתפסים על ידן כבטוחים יותר, ועלייה ברמת ההשתכרות. עוד נמצא כי הלימודים משפיעים על מידת הזכאות שלהן לקצבאות רווחה מסוגים שונים. בקרב רבות מהבוגרות חל צמצום בגובה הקצבאות בגין מצבן הכלכלי. לעומת זאת אין שינוי בקצבאות בגין מצבן המשפחתי דוגמת קצבת מזונות וקצבאות ילדים. השפעה נוספת של הלימודים היא על פיתוח תחושת מסוגלות עצמית גבוהה יותר בהשוואה לאימהות חד הוריות שאינן לומדות. תחושת המסוגלות העצמית הגבוהה באה לביטוי הן בשאלה ישירה העוסקת בתחום זה והן בשאלות הנוגעות לפיתוח קריירה עתידית ושביעות רצון ממקום עבודתן. הלימודים מייצרים ציפייה גבוהה של הנשים להמשך פיתוח קריירה ולהמשך עלייה בתחומי התעסוקה, העניין בתעסוקה, פיתוח קריירה ועלייה בשכר. נשים שסיימו לימודיהן באקדמיה נמצאו בעלות רמה גבוהה יותר של שביעות רצון ממקום עבודתן, מהתעסוקה שלהן ומהחיים בכלל. הממצאים האיכותניים שיוצגו להלן יעזרו להבין לעומק את משמעות הלימודים לחייהן של הנשים.

ניתוח ממצאים איכותני

משמעות המחקר האיכותני למחקר זה

בחלקו השני של המחקר, לאחר עיבוד הנתונים הכמותניים וכדי להבין לעומקם את השפעת הלימודים הגבוהים על הבוגרות השתמשנו במתודה האיכותנית, המאפשרת לנו כחוקרות להבין את התפיסה והמשמעויות שהמשתתפות במחקר מייחסות להשפעת הלימודים הגבוהים על חייהן. נקודת המוצא שלנו הייתה שתיאוריהן האישיים יספקו לנו מידע מדויק יותר על

מרכיבי השינוי והשפעתו בתחומים שלא יכולנו לחשוף בעזרת השאלונים הכמותניים (Patton, 2015), צבר בן יהושע (2016). שלסקי ואריאלי (2001), ושקדי (2003) ציינו את משמעות הגישה האיכותנית להבנת ההשפעה של תהליכים שונים על אופן תפיסת המשתתפים במחקר את המציאות החברתית ואת ההשלכות של כל אלו על החלטותיהם ופעילויותיהם (Ganong and Coleman, 2014; Rumens, 2017). הסיבות שהביאו אותנו לשלב גם פרדיגמה איכותנית במחקר נעוצה ברצוננו להבין לעומק את ההשפעות, גם אלה הסמויות מהעין דוגמת: חסמים תרבותיים וחברתיים שמנעו מהנשים ללמוד בעבר, מאפיינים של ניעות אישית במשפחה, בחברה ובמקומות העבודה וכן את התחושות האישיות כפי שחוו אותן הבוגרות. כל אלה יאפשרו לנו להבין לעומק את השפעת הלימודים הגבוהים על הבוגרות, נשים חד הוריות המגיעות ללימודים גבוהים ממקום של עוני. כמו כן, מתודה זו מדגישה את משמעות ההקשר החברתי-כלכלי הפוליטי והתרבותי שבה מתרחשת התופעה הנחקרת (בייט מרום ואשכנזי, 2012; שקדי, 2010; Hanson et al., 2005; Creswell et al., 2007), הקשר החיוני לעניינו.

המדגם ותהליך הדגימה

המדגם מתבסס על שלשה עקרונות: 1. מדגם מכונן (Purposive ample) על פי עיקרון זה המשתתפות בראיונות חייבות להיות רלוונטיות למחקר. ולכן לחלק זה של המחקר נבחרו נשים שעם תחילת לימודיהן הוגדרו כנשים חד הוריות על פי הגדרות הביטוח הלאומי. אותרו נשים שסיימו לימודיהן במוסדות להשכלה גבוהה בחמש השנים האחרונות. 2. לצורך יצירת מדגם מגוון עם שונות מרבית (Variation Maximum) אשר מייצגת את אוכלוסיית המחקר, בהתאם לכך כלל המדגם משתתפות בעלי שונות גילאית, מגדרית, מקום מגורים וכד'. טווח הגילאים של הנחקרות הוא של כעשרים שנה בין הצעירה ביותר לבוגרת ביותר, רואיינו נשים ממגוון יישובים, מספר ילדים וגילאים שונים של הילדים, רמות דתיות שונות ושלמדו בכשישה מוסדות אקדמיים שונים. מדגם זה חשף את החוקרות למגוון אורחות חיים, מגוון מקצועות והשפעות של הלימודים כשכל אחת מהנחקרות מלמדת על השפעת הלימודים תוך התייחסות לסביבה הכלכלית, החברתית והתרבותית המאפיינת אותה. 3. גודל המדגם נקבע על פי עיקרון הרוויה (Data Saturation) מספר הנדגמות למחקר המאפשרות לקבל אינפורמציה חדשה. למחקר זה נקבע מספר של 14 נחקרות. גיוס המשתתפות נעשה בעזרת רכזות תוכניות 'משכילה' במוסדות הקדמיים השונים ובקרבן רש"י שמימנה בשותפות עם הביטוח הלאומי את לימודי הנשים החד הוריות.

מאפייני הנשים המרואיינות

טווח הגילאים היה בין 27 הצעירה ביותר ל 47 המבוגרת ביותר. סטטוס משפחתי: 12 נשים דיווחו כי הן חד הוריות גם היום, 2 דיווחו כי הן חיות בזוגיות ואחת מהנשים דיווחה כי מאז סיימה לימודיה היא נישאה. מבחינת מקומות המגורים: חמש מהנשים גרות בערים גדולות במרכז הארץ, שש נשים חיות בערי ביניים בנגב ובגליל ושלוש נשים גרות במושב ובקיבוצים. שמונה מרואיינות דיווחו כי הן עובדות במשרה מלאה, שתי נשים עובדות בחלקיות משרה: האחת בגין מצב משפחתי ייחודי והשנייה בתהליכי הגדלת משרה, ושתיים דיווחו כי הן עובדות בהיקף משרה מעל ל100%. מבחינת השכלה: כל הנשים בעלות תואר ראשון. אחת מהנשים החלה לימודים לתואר שני, שתי נשים לומדות לימודי הכשרה המבוססים על לימודיהן לתואר ראשון. חשוב לציין כי רבות מהן ציינו כי בכוננתן להמשיך בהקדם ללימודים אקדמיים לתואר שני בעתיד.

איסוף הנתונים

בשלב הראשון פנינו לרכזות התכניות במוסדות השונים. חשוב לציין שההיענות של רכזות התכניות לתת לנו פרטים אישיים על הבוגרות הייתה נמוכה. הסיבה לכך מעוגנת בחוק שמירת הפרטיות החדש האוסר על מוסדות אקדמיים להעביר פרטים מזהים על הסטודנטים שלהם. בשלב השני פנינו אל קרן רש"י שאצלם קיים מאגר פרטי הסטודנטיות לאורך השנים. יחד עם מנהלת התחום בקרן בנינו את מדגם המשיבות הרצוי לנו. צוות המחקר כתב מכתב המסביר למעוניינות להשתתף בו מה מטרת המחקר, מה מספר השאלות שיישאלו והקרן היא זו ששלחה את המכתב ואת הבקשה לבוגרות המעוניינות להתראיין. במכתב הייתה כתובת מייל של מנהלת המחקר- המשיבות נתבקשו להשיב למייל זה ולציין שהן מעוניינות להתראיין. בפנייה של הקרן הובטח שכל משיבה תקבל שי צנוע, תווי שי לקניות.

הראיונות נערכו בשיחות טלפוניות שערכו בין 15 – 30 דקות. נקבע מועד מתאים ונח למראיינות, בתחילת השיחה ניתנה למראיינת אינפורמציה מדויקת על מטרת המחקר, הסיבה להקלטת הראיון, מספר השאלות שיישאלו והובטחה להן אנונימיות מוחלטת וכן הוסבר להן בקצרה כיצד זהותן תישמר חסויה. כמו כן הוסבר לכל מראיינת שהיא רשאית להשיב רק על שאלות שהיא רוצה ושהיא רשאית להפסיק את הראיון בכל רגע או לדרוש שלא להשתמש בו בניתוח הנתונים. הראיונות הוקלטו, בידיעת המשיבות, ובנוסף נכתבה תמצית השיחה ובה נקודות המרכזיות שעלו בראיון על ידי המראיינת. כל הראיונות בוצעו על ידי אותה מראיינת, מנהלת המחקר.

ניתוח הנתונים

עם סיום תמלול הראיונות נערך ניתוח תמטי במקביל על ידי שניים מצוות המחקר. הניתוח התמטי התבסס על מודל הקידוד הפתוח של שטראוס וקורבין (Mruck and Mey, 2019; Halcomb, 2016) והתמקד בניתוח תיאורים שניתנו בתשובות לשאלות. בשלב הראשון- הקידוד הפתוח נקרא כל ראיון מתמלול בנפרד ובנתה רשימת קטגוריות ראשוניות עבור כל ראיון בנפרד. לכל קטגוריה ניתן שם המתאר את משמעותה בראיון. בשלב השני, שלב הקידוד הצירי, נבחנו כל הראיונות בניתוח רחבי שהתבסס על רשימת הקטגוריות שנמצאו בכל הראיונות, קטגוריות אלה הוגדרו מחדש וניתנה רשימת כותרות ראשוניות תחתיה קובצו הקטגוריות.

בשלב מתקדם יותר ערכו שני החוקרים השוואה של רשימת הקטגוריות, זוהו היחסים בין הקטגוריות על פי התוכן וההקשר, אורגן המבנה הלוגי של הקטגוריות, ועל בסיס המבנה הלוגי נוסחו התמות השונות. כל תמה כללה מספר קטגוריות שונות ובנתה את היחסים בין הקטגוריות השונות. הבנייה זו איפשרה לגבש מבנה תאורטי הכולל את שלל ההשפעות של ההשכלה הגבוהה על נשים חד הוריות הלומדות בשלבי אמצע החיים.

עיקר הממצאים האיכותניים

הראיונות החצי מובנים מלמדים על הסיבות שהביאו את משתתפות המחקר להתחיל ללמוד. בין הסיבות ליציאתן ללמוד נכללים מגוון של סיבות אישיות. אצל חלקן בשלה ההחלטה לקדם את עצמן, אצל חלקן היה זאת בעקבות גירושין טריים שהעניקו הזדמנות לשינוי, ואף גרמו לתחושת אחריות על פרנסתן ופרנסת הילדים. סיבות אלו הובילו לחשיבה על התמקצעות והתקדמות בתחום התעסוקה. חלקן אף הגדירו זאת כחלום שרק עתה עם הגירושין הן היו יכולות לממש. הראיונות מלמדים על ניעות של הסטודנטיות במגוון תחומים:

ניעות תעסוקתית באה לידי ביטוי במגוון אופנים: הראשון בהם הוא מעבר מעבודה לפי שעות, ו/או עבודה במספר חלקי משרות לעבודה במשרה מלאה. פן נוסף הוא המעבר מהמגזר הפרטי למגזר הציבורי ובעיקר בולט הדבר בתחומי העבודה הסוציאלית והחינוך. פן שלישי הוא העלייה במשכורת - חלקן תיארו מציאות שהן עובדות משרה מצומצמת יותר משעבדו לפני הלימודים, אך מרוויחות שכר גבוה יותר. פן רביעי של ניעות תעסוקתית בעקבות הלימודים הוא מעבר מעבודות זמניות וקצרות מועד להתבססות במשרות קבועות המבטיחות עבודה לטווח זמן ארוך יותר. תהליכים אלה תואמים לסיבות שהביאו אותן לצאת ללימודים גבוהים. המשתתפות בעצמן משייכות זאת להיותן בעלות תואר ראשון, אשר מקבלות גמולים בגין לימודיהן (במגזר הציבורי) או בגין הישגים שאותם הן מייחסות למומנויות שרכשו, ולאפשרויות תעסוקה שנפתחו להן בשל לימודיהן.

ניעות אקדמית. ניעות מסוג נוסף היא הניעות בתחום ההשכלה. ממצאי הראיונות מלמדים שחלק מהנשים המשיכו ללימודים נוספים, חלקן ללימודי הכשרה מקצועית וחלקן אף לתארים מתקדמים. רבות מהנשים ציינו כי הן רוצות להמשיך לתואר שני.

מעמד משפחתי. מהראיונות עולה כי הלימודים משפיעים גם על מעמדן המשפחתי. בחלק מהראיונות סיפרו המשתתפות כיצד הלימודים מהווים 'תיקון' שלהן למצבן הקודם. הן ציינו את הערכת בני המשפחה הקרובה למאמציהן ולהצלחתן בלימודים. הלימודים האקדמיים משפיעים גם על היחסים שלהן עם ילדיהם. השילוב של ילדים ובמיוחד בגילאים צעירים ולימודים הוא שילוב מאתגר הדורש מהן מחיר גבוה, יחד עם זאת רבות מהן ציינו את השפעת הלימודים שלהם על הדרך בה הילדים שלהן תופסים אותן. הילדים רואים אותן לומדות בבית והן מהוות מודל חיובי לחיקוי להשקעה ולמוטיבציה ללמידה. הן מהוות מודל חיובי לחיקוי בעיני הילדים גם בהתמודדותן בהצלחה עם ריבוי משימות של הורות, עבודה ולימודים, וכן בדרך בה הן מתמודדות עם אתגרים ומשיגות הצלחה ותוצרים. הן גם זוכות לנקודת חיבור נוספת לילדים דרך הציונים המסמלים את הישגיהן ובצורה דומה להישגי הילדים בבית הספר ודרך הלימודים שהם משימה מוכרת לילדים. מספר מהמראיונות ציינו את משמעות היותן מודל לחיקוי לילדיהן ללימודים, השקעה, חריצות והגעה להישגים.

תמה 1: היציאה ללימודים כאקטיביזם פנימי – הלימודים כחוויה מכוננת ומעצימה

הגירושין נתפסים כמצב משברי המעורר רצונות ומאווים שהודחקו במשך שנים. בתשע מהראיונות צוין על ידי המראיינות כי היציאה ללימודים נתפסת כאקט של אקטיביזם אישי שלהן התורם ליציאתן מהמצב המשברי שבו הן וכאמצעי לבניית חייהן המחודשים כנשים עצמאיות, ללא מסגרת משפחתית תומכת.

מראיינת מס' 5: "היו גירושין קשים, אמרתי לעצמי "אני הולכת לעשות משהו עם עצמי הגיע הזמן לטפל בעצמי". פתאום הבנתי שאני בכלל קיימת שוואלה יש עתיד. עד אז הייתי של הבת של, אשתו של, עד שזה פגע בי, פתאום הבנתי שאני לעצמי, שאני אוהבת ללמוד. וזה פתח לי את הלימודים ואת הרצון שלי ללמוד. אני אוהבת לימודים"

מראיינת מס' 11: "התגרשתי בגיל מאוד צעיר עם תינוק שהיה בן חודש וחצי, בת 23 ללא מקצוע וללא כלום... אף פעם לא עשיתי משהו בשביל עצמי. את יודעת עברתי טלטלה כזאת ועד אז אף פעם לא עשיתי משהו בשביל עצמי".

היציאה ללימודים אקדמיים נתפסת כסוג של אקטיביזם שלהן אל מול המציאות בה חיו. נקודת הזמן של הגירושין מהווה פתח יציאה מהדרך בה ראו והגדירו עצמן בעבר. הגדרה זו היתה מורכבת ממעמד חברתי כלכלי ומעמד מגדרי בחברה

פטריארכלית. הגדרה עצמית זו ומעמדן היו חסם להגעה לאקדמיה שנתפסה כמשהו מרוחק וקשה להשגה. רבות מהן גם ראו עצמן כמי שמאולצות לחיות למען מישהו אחר – בעלן וילדיהן. היציאה ללימודים תרמה ליצירת הגדרה עצמית אחרת המדגישה את הרצונות והצרכים שלהן למימוש עצמי. היציאה ללימודים נתפסת כאקטיביזם אישי הן מכיוון שרבות מהן בפעם הראשונה שמות את עצמן במרכז, מתייחסות לצרכים שלהן והן בהיבט של הסתכלות קדימה לחייהן העתידיים. התואר הראשון נתפס על ידן כאמצעי לקידום חייהן העתידיים וכהבטחה לניעות עתידית.

בשלושה עשר ראיונות תיארו המרואיינות את השפעת הלימודים על תחושת היכולת והמסוגלות. חלקן דיברו באופן כללי ואחרות ציינו במפורש את השפעת הלימודים על תהליכי העצמה אישיים שעברו הקשורים לפיתוח ביטחון עצמי, תחושת מסוגלות ויכולת להתמודד. מעל ל 85% מהמרואיינות ציינו את השפעת הלימודים על פיתוח תחושת מסוגלות ופיתוח יכולות שהן לא ידעו שיש אצלן לפני שהחלו ללמוד.

מרואיינת מס' 7 לא מציינת את המושג מסוגלות אך מתארת את התהליך שעברה מנקודת המוצא שלפני הלימודים והנקודה בה נמצאת כעת באומרה: "אני חושבת שזה, זה תהליך שעברתי... רוצה להפסיק לפחד, רוצה ויכולה לעשות דברים וגם אם אני נכשלת הכל בסדר, זה לא אומר כלום על מי אני, בעומק פחדתי לגלות את יודעת... שאני חסרת ערך. לגלות שאני טיפשה כמו שהרגשתי. אני במקום אחר לגמרי מלפני ארבע שנים, במקום אחר לגמרי... אני מסתובבת ויש לי מקום בעולם, ובאמת זה לא התואר עצמו, זה חוויה אחרת הרבה יותר עמוקה ונראה לי שככה אנשים גם חווים אותי"

מרואיינת מספר 12 סיפרה: "זה הוסיף להערכה עצמית פתאום את מצליחה, את הרבה יותר... היה לי את היכולת הנפשית כאילו לא להישבר מדברים שאמרו לי כי הייתי כבר במקום אחר הסתכלתי עליהם ככה, אני מנסה בכל מקרה, כי אני מאמינה שיש לי סיכוי טוב."

מרואיינת מס' 5: "זה הוכיח לי שאני יכולה לעשות כל מה שאני רוצה. שהשמיים הם הגבול וקושי זה משהו, זה חלק מהדרך. זה לא משהו שיעצור אותי"

מרואיינת מספר 7 מספרת גם על ההעצמה האישית שחווהה במקום עבודתה בעקבות לימודי התואר: "כשפונים אליי כאשת מקצוע ולא המדריכה הקטנה שצריכה להתייעץ זו חוויה מאוד מעצימה ממי שמרגישה שאין לה יכולות את יודעת זה העלה לי את הביטחון".

ללימודים באקדמיה השפעה אישית משמעותית על הנשים החד הוריות. לאורך חייהן הן חוות התמודדויות מורכבות אך נראה שעניין הלימודים וההשכלה נתפס אצלן בתחילת התהליך כמשהו בלתי מושג שהן אינן יכולות לעמוד בו. ההתנסות המוצלחת (בראיונות שבצענו אף אחת לא תיארה אי הצלחה או כישלונות) שהן חוות, ההגעה לצינונים טובים שנתפסים בראיונות כבעלי משמעות גדולה, תורמים לתחושת העצמה אישית שרבות מהן ציינו שהן חוו לראשונה בחייהן. הנשים מדווחות על חוויה של תחושת ההצלחה המתבטאת גם דרך ציונים ותגובות של מרצים וסטודנטים אחרים. חיזוקים אלו שהן מקבלות מהאקדמיה על יכולותיהן מהווים אירוע מכונן בעליית הערך העצמי שלהן ותורמים ליצירת דימוי עצמי חיובי. לפי דיווחיהן זהו שלב משמעותי בתהליך הפנימי שהן עוברות, מחוויה עצמית של תחושת שוליות לחוויה מעצימה של היותן המרכז, קודם כל כלפי עצמן ואחר כך אל מול משפחתן, ילדיהן והחברה הסובבת אותן.

תמה 2: יחס הסביבה הקרובה ללימודים

תיאור הבוגרות את יחס הסביבה להחלטתן לעשות תואר ראשון מלמד על יחס מורכב של הסביבה כלפי החלטה זו. מחד מציינות שבע מהמראיינות תחושת תמיכה של החברה הסובבת אותן. היציאה ללימודים העלתה את קרנן בעיני משפחתן וקהילתיהן והעצימה אותן חברתית ומשפחתית. המשפחות גאות בהן והקהילה מתייחסת אליהן יותר בכבוד. בה בעת מציינות חלק מהמראיינות יחס מזלזל והעלאת שאלות וביקורת על ידי הקרובים להן, לרוב בני משפחתן הקרובה. ביקורת זו נסבה על העומס שהן לוקחות על עצמן, היכולת לפרנס את ילדיהן במהלך לימודיהן, והיכולת שלהן לטפל בילדיהן כראוי לנוכח השעות שיצטרכו לשהות מחוץ לבית לצרכי לימודיהן.

יחס תומך: שבע מהמראיינות ציינו שהיותן סטודנטיות תרם לשינוי לטובה של היחס אליהן בקרב משפחת המוצא שלהן, הוריהן ואחיהן וגם ילדיהן. חלקן מציינות שהלימודים מהווים עבור המשפחה כעין 'תיקון' למסלול חייהן. חלק מהסטודנטיות הן דור ראשון להשכלה וציינו את הגאווה שהביאו למשפחה בהיותן לומדות. רבות מהן ציינו את חשיבות התמיכה המשפחתית בהצלחתן וציינו שני אופנים של תמיכה משמעותית – הראשונה בפיגורן ובעידוד ליציאה ללימודים והשנייה בעזרה בשילוב הלימודים בחיי היום יום ובעיקר בשמירה על הילדים.

מראיינת מספר 4 תיארה: "בואי נגיד קודם כל ברמת המשפחה בואי נגיד מתוך ארבעה אחים אני היחידה עם תואר אקדמי, שזה מבחינת ההורים שלי זה ממש יחידת גאווה גדולה... בטקס חלוקת תארים הילדים וההורים ואחותי הגיעה וזה היה משהו"

מראיינת מספר 6 סיפרה: "עם אבא שלי היחסים התערערו בעקבות ההריון מהבחינה שכאילו סוג של אני הורסת לעצמי את החיים כשהחלטתי ללדת וזה. כשהתחלתי ללמוד זה כאילו מאוד שיפר את היחסים גם עם אבא שלי...עד אותה נקודה הסתכלו עליי כאילו אני מסכנה כזה מהרגע שהתחלתי ללמוד זה כאילו תפנית בעלילה הסתכלו עלי שאני בעלייה מהנקודה הזו נהייתי דמות של משהו שעשתה משהו גדול וקשה פתאום נהייתי משהו אחר."

יחס ביקורתי: בארבעה ראיונות סיפרו המשתתפות על יחס שלילי ופקפוק ביכולתן של הנשים להצליח בלימודיהן האקדמיים במקביל להורות ולעבודה.

מראיינת מספר 2 מציינת את הספקות בתחילת התהליך בתיאורה: "אמרו לי, איך את עושה את זה? איך את שורדת כלכלית איך תעבדי? היה כל מיני... אבל האנשים הקרובים מאוד ניסו לתמוך ולעודד האנשים היותר רחוקים שאלו שאלו ושאלו איך אני שורדת... ובשביל מה אני עושה את זה ואיך?"

מראיינת מספר 11 מציינת את יחס הסביבה: "חלק לא האמינו ואמרו לי מה את לא תצליחי עם תינוק קטן איך את עושה את זה לכי תחפשי עבודה תהיי מזכירה או תנסי להתקבל למשהו של המדינה. מה את חושבת ללכת ללמוד ארבע שנים איך תצליחי בזה היו לי תגובות כאלה לא מעט"

תמה 3: אמא לומדת ומפרנסת - מודל חיקוי מורכב

מתשובותיהן של המראיינות לגבי השפעת הלימודים על המשפחה ניתן להבין את מורכבות היציאה ללימודים. תיאורן את ההתלבטות שלהן מלמד על דיון פנימי המורכב מאלמנטים רבים. הראשון בהם קשור ללחצים הכלכליים. מראש המצב בבית לא היה פשוט והיציאה ללימודים מובילה לעיתים קרובות לצמצום נוסף של התקציב המשפחתי. אלמנט נוסף עוסק

בהשפעת הלימודים על יכולתן למלא כראוי את תפקידן המסורתי כנשים ולהקדיש את רוב זמנן לבית ולילדים. אל מול אלה עומדים כזכור הצורך שלהן לצאת ללימודים כדי לפרנס את משפחתן בכבוד וכדי להעצים את עצמן (תמה 1 ותמה 4), ולהוות דוגמה חיובית לילדיהן בכלל ולבנותיהן בפרט, לגבי תפקיד האישה והאם במאה ה-21.

שלוש עשרה מהבוגרות ציינו את ההשפעה החיובית של לימודיהן על יחסיהן עם ילדיהן. על אף אמירות של המשתתפות אודות התלבטויות שחוו לפני היציאה ללימודים שכללו תחושת חוסר נוחות אישית שלהן על כך שלא יהיו פנויות לילדים כדי שהן תוכלנה להתפנות ללימודים, היו אמירות רבות שציינו את ההשפעה החיובית של לימודי האם על האווירה בבית. המרואיינות היו מודעות למסר שהאם הלומדת מעבירה לילדיה בעצם היותה סטודנטית ובראותם אותה לומדת.

מרואיינת מספר 7 מתארת את מורכבות ההחלטה ואת הקשיים באומרה: "לא הייתי הרבה בבית וכשהייתי בבית אז הייתי עסוקה בלימודים זה לא תואר שמתחשב באימהות. אז מצד אחד הם הרגישו שאני פחות נמצאת והייתי חסרה להם... הם היו קטנים והייתה תחושה שאני יוצאת החוצה במקום הכי לא מתאים כזה... כשהם הכי זקוקים לי... מצד שני הם ראו אמא שעושה, שלא מפחדת וזה בעיני השיעור שיכולתי לתת להם. אז זה גם מאוד חיזק אותם ואת הקשר בינינו."

מרואיינת מספר 9 אמא לילדות בוגרות מספרת: "הבת שלי בעקבות זה (הלימודים שלי) הלכה גם ללמוד ותיכף מסיימת [לימודי הוראה] חינוך מיוחד. האמצעית סיימה תעודת בגרות והפתיעה את כולם, היא ממש לא רצתה ללמוד אבל הפתיעה את כולם שהצליחה להגיע לבגרות, ברגע שהתחלתי (ללמוד) בעצמי הייתה פה תחושה של למידה בבית אז גם היא עשתה שינוי שאף אחד לא הצליח להבין בבית ספר, בסוף כיתה י"א. זה נתן לנו מין גב למידה לגמרי לכל הבית."

תמה 4: ניעות חברתית ותעסוקתית

הממצאים מלמדים על כך שללימודים מספר השפעות בכל הקשור למקום התעסוקה. ההשפעות שהוזכרו נגעו בתחומים של מעבר למגזר הציבורי ולעבודה במשרה קבועה, עלייה בשכר וקבלת ביטחון תעסוקתי. כמו רבים אחרים, נשים חד הוריות מבקשות למצוא תעסוקה ארוכת טווח שתספק להן ביטחון תעסוקתי ארוך טווח גם אם לעיתים זה בא על חשבון רמת ההשתכרות בהווה. אל מול השיפור בתנאי ההעסקה והמשכורת חוות חלק מהמרואיינות קיצוץ בקצבאות שפוגע ביכולתן לבצע ניעות חברתית. חלק מהנשים דיווחו על קבלת קצבאות למגורים ואחרות קצבאות בגין היותן חד הוריות שאינן מקבלות מזונות. העלייה בשכרן מביאה להקטנת נקודות הזכות ובעקבות כך לצמצום הקצבאות ברמה שפוגעת ביכולתן לפרנס את משפחתן בכבוד.

מעבר מהמגזר הפרטי לציבורי:

מרואיינת מספר 11 תיארה: "לפני זה (הלימודים) עבדתי כפקידה במכון כושר, דברים כאלה, המשכורת מאוד נמוכה, עבודה בחברה של ילדים צעירים, לא עבודה יציבה במשכורת גבוהה. [היה לך קשה למצוא עבודה לפני שלמדת?] כן מאוד מאוד, אמרו לי אין לך תואר ראשון, לכו ללמוד."

מרואיינת מס 12 על המעבר מעבודה שעתית בעסק פרטי מציינת את ההשתלבות במערכת החינוך: "זה ארגן לי את העבודה בבית ספר, זה דבר שהוביל לדבר כי בלי התוכנית לא הייתי מגיעה לזה ובגלל זה חשוב לי והועיל לי התואר... עכשיו זה מרגיש יותר הבטוח פחות מסוכן כי אני במשרד החינוך."

עליה בשכר: אחת עשרה מהבוגרות ציינו עלייה בשכר בהשוואה לשכר שלהן לפני הלימודים:

מראיינת מס' 13 סיפרה: "[בעבר] הרווחתי משכורת של מעל למינימום אבל לא מספיקה לחד הורית משהו כמו 6000 שח לחודש. עבדתי שעת'... שזה שינוי משמעותי, אני מרגישה שעליתי מדרגה גם בעבודה וגם בשכר זה 80% שכר 120% עבודה אבל המשכורת קפצה בצורה ניכרת. היום אני מרוויחה 9000 לחודש שזה ממש משמעותי."

מראיינת מס' 12 אמרה: "היום הברוטו מגיע ל-6 הנטו סביב 4.5-5 שלעומת המשק זה נמוך אבל בשבילי זה המון כי הייתי רגילה ל-2000 2800 ומשכורת של 3000 נחשבה ממש ממש טוב. הממוצע לפני הלימודים היה 2500 והיום הכפלתי את עצמי 5000 ואני מאמינה שזה יעלה כי זה משהו עם פוטנציאל" ביטחון תעסוקתי:

מראיינת מס' 2 סיפרה: "המטרה היא להגיע למשהו קבוע שייתן תחושת ביטחון תעסוקתי- תעסוקה קבועה. ועשיתי את כל המיונים לקביעות ובשנה הבאה אהיה קבועה במשרד החינוך אז דווקא הניבו תוצאות הלימודים. מבחינת הכנסה והקביעות הזדמנויות קידום קודם כל מה שהיה חשוב לי זה להיכנס למשרד החינוך... מבחינת השכר לא הגעתי למה שהיה קודם אבל מבחינת היציבות והקביעות ושיש את משרד החינוך שעומד מאחוריי."

גם מראיינת מס' 3 מתארת את היציבות שמספקת העבודה במשרד החינוך: "משרד החינוך מקנה ביטחון תעסוקתי מבחינת שכר אני מצפה למשכורת מכובדת, זו הכנסה חודשית קבועה, זה גם נותן שינוי באיכות החיים וגם תחושה אחרת שיש לך משכורת קבועה שנכנסת שאת עובדת בצורה קבועה ולא מידי פעם עובדת ופתאום את כמה ימים בבית, זה משדרג גם את הבית".

צמצום קצבאות:

מראיינת מס' 4 תיארה: "זה פגע במזונות שלי. זה יצר פרדוקס, מצד אחד הפסקתי לקבל בכלל מהביטוח הלאומי כי השכר גבוה ביחס לקו (דרגת ההשתכרות המקנה קצבאות), לגבול שהם בנו... זה כל כך מגוחך ש... לתומי חשבתי שמעסיק מדווח עליי אז מה שקרה זה ששנה שלמה עבדתי וגם קיבלתי מזונות ואז כשהגשתי הצהרה שנתית שללו לי את המזונות כמעט לאלתר ובנוסף צברתי חוב של כמעט 25,000 שח. ברמה האישית זה מגוחך זה כל כך לא אמיתי אישה שיוצא לעבוד כי היא גרושה שוללים לה את המזונות כי היא מרוויחה ברוטו גבוה".

תמה 5: הלימודים כמפתחים כישורים אישיים ומקצועיים

חלק מהמראיינות סיפרו כיצד הלימודים תרמו לכישוריהן המקצועיים וליכולתן למצוא עבודה. בחלק מהמוסדות בחרו הסטודנטיות במסלולים אקדמיים המשלבים גם לימודי הכשרה בתחום החינוך, עבודה סוציאלית ולימודי משאבי אנוש. תארים כאלו עזרו למראיינות למצוא עבודה. המראיינות אף מספרות שהכישורים שרכשו תרמו לתפקודן גם בחיים הפרטיים.

מראיינת מס' 13: "בשנה האחרונה של הלימודים עשיתי שינוי כיוון [והפכתי ל] מנהלת הגיל הרך בקיבוץ שזה שינוי משמעותי גם מבחינת שכר וגם מבחינת מהות העבודה זו משרה ניהולית... הלימודים נתנו לי את הביטחון וגם נגעו לעבודה שלי ספציפית כל הנושאים של חשבות שכר ניהול משאבי אנוש וכד".

מראיינת מס' 15: " זה כן עזר לי מבחינת מה שלמדתי בתוך הקורס ומבחינת ההתנהלות שלי בעבודה ומבחינת הביצועים שלי בעבודה אז בהחלט ניתן להגיש שבאופן עקיף זה כן עזר לי להשיג סוג של קידום בשכר עוד בתקופה של תוך כדי הלימודים".

מראיינת מספר 10 סיפרה כיצד תחומי הדעת שלמדה תרמו להתמודדות שלה מול משפחתה: "מבחינת המשפחה באמת הייתי אם חד הורית במהלך התואר ו... בגלל סיפורים שראיתי בלימודים זה עזר לי להיות יותר חזקה מול הבן זוג לשעבר גם מהבחינה הנפשית וגם אני יודעת שיש לנו זכויות וזה מאוד עזר כי לומדים מזה. פה את יכולה למצוא את התמיכה וללמוד מהדברים. כי אני במאבק משפטי מתמשך מולו והרבה מהכלים זה להשתמש באנשים מהתחום הפסיכולוגי והמקצועי ועכשיו אני מבינה בדברים האלה והוא לא מבין. [מבחינת הקשר עם ההורים] אבא שלי נפטר ואמא שלי עובדת סוציאלית ועכשיו יש לנו יותר מקום משותף כזה."

תמה 6: הלימודים לתואר ראשון – צעד ראשון בפיתוח קריירה

תשע מתוך חמש עשרה הבוגרות שרואיינו ציינו כי הן חושבות ומתכננות לימודי המשך מסוגים שונים: לימודים לתואר שני, לימודים לתואר ראשון בעלי אופק מקצועי כסיעוד ולימודי הכשרה מקצועיים. נראה שהשילוב בין היותן בוגרות תואר ראשון לבין הניסיון התעסוקתי במקומות העבודה החדשים תורמים לפיתוח תחושת מסוגלות ורצון להתפתח מבחינה מקצועית שיביאו להמשך פיתוח תעסוקתי ועלייה נוספת במדרג המקצועי ואולי אף ברמת השכר.

מראיינת מס' 1 סיפרה: "עכשיו נרשמתי ללימודי תואר שני, נדלקתי על הלימודים. ללמוד להצליח, להצטיין. נרשמתי למסלול ייעוץ חינוכי".

מראיינת מס' 7 שסיימה תואר ראשון בעבודה סוציאלית אמרה: "התחום של עו"ס נפתח לכל כך הרבה כיוונים שמאפשר הרבה דלתות (...). לכל כך הרבה תחומים יש לאן להתקדם ועם זאת מבחינתי כלימודים בהמשך מאמינה שאעשה גם תואר שני."

ממצאי הראיונות מראים שללימודים יש תרומה חיובית להיבטים רבים בקידום המקצועי והאישי של הבוגרות. מבחינת קידום מקצועי, תרומה זו באה לידי ביטוי בין השאר בתחושת הביטחון שלהן להתמודד על משרות מקצועיות; במעבר מהמגזר הפרטי למגזר הציבורי; בקבלת משרות המעניקות ביטחון תעסוקתי ותנאי העסקה הוגנים, וגם בעליה במשכורת. ממצאים אלו דומים לממצאי המחקר הכמותי ומעידים על כך שההשתתפות בתכנית תרמה לחייהן של הנשים החד הוריות במגוון רחב של דרכים. בפרק הדיון נחזור אל השערות המחקר ונבדוק את התאמתן לממצאים.

דיון

השערת המחקר הראשונה מציאה שנשים לאחר שסיימו תואר ראשון באקדמיה תוכלנה להשתלב בשוק העבודה בצורה יעילה/טובה יותר מאשר בעבר (לפני תחילת הלימודים). ייראה הבדל גדול יותר במדד זה אצל נשים חד הוריות לעומת סטודנטיות בוגרות. מתוך הממצאים עולה שרוב מוחלט מהבוגרות (96%) החד הוריות משתלבות בשוק העבודה. לכן השערת המחקר אוששה.

השערת המחקר השנייה עסקה בטיב ההשתלבות בשוק העבודה: נשים לאחר שסיימו תואר ראשון באקדמיה מיקומן בשוק התעסוקה בהקשרים של מקצוע, מדרג בארגון ושכר יהיה גבוה מאשר בעבר (לפני תחילת הלימודים). יראה הבדל גדול יותר במדד זה אצל נשים חד הוריות לעומת סטודנטיות בוגרות. ממצאי המחקר אוששו גם השערה זו.

ממצאי המחקר מראים שהשתלבותן של הנשים שהשתתפו בתכנית בשוק העבודה היא בעלת שני מאפיינים מרכזיים. המאפיין הראשון, מעבר מהמגזר הפרטי למגזר הציבורי והממשלתי. הממצאים מלמדים ש 56% אחוז מהבוגרות עובדות במגזר הממשלתי או הציבורי. לעומת זאת, בקבוצת הביקורת של אמהות חד הוריות שלא למדו לימודים גבוהים נמצא שרק 29% עובדות במגזר הציבורי אל מול 67% במגזר הפרטי. בנוסף נמצא שרוב הנשים שהן אמהות חד הוריות העובדות במגזר הפרטי בדרך כלל מועסקות כעובדות זמניות, שעובדות לפי שעות ובמשרה חלקית. מההשוואה של מצב הבוגרות לפני תחילת לימודיהן ולאחר סיום לימודיהן, ניתן להסיק שלימודי תואר ראשון, ובמיוחד לימודים המשלבים תעודה מקצועית כגון הוראה, ניהול משאבי אנוש או עבודה סוציאלית מאפשרים לרבות מהבוגרות לענות לקריטריונים מקצועיים הנדרשים במכרזים למשרות ציבוריות. ממצאים אלה דומים לממצאים המלמדים על מאפייני שוק התעסוקה בעידן הכלכלי העכשווי על פיהם למומחיות ויכולת להציג מומחיות או הכשרה מקצועיים משפיעים על ההחלטה לקבלת מועמד חדש למקום עבודה (Schomburg & Teichler, 2006). המאפיין השני הוא השכר. ממצאי המחקר מלמדים כי 70% מהנשים השתכרו עד 5,000 שח לפי לימודיהן. שלוש נשים לאחר לימודיהן דיווחו 70% מהנשים על שכר שבין 4000 ל 8,500. כשמתוכנן מעל 75% מרוויחות שכר שמעל 5,000 שח. שכר זה מבטא עבודות במשרה מלאה, לרוב ממשרה אחת בלבד. על פי הביטוח הלאומי שכר המינימום למשרת עבודה הוא 5,300 שח. מכאן שהלימודים הגבוהים משפיעים לטובה על השתכרות הנשים. בממוצע שכרן גבוה יותר ב 2,400 שח בהשוואה לשכרן לפני לימודיהן. 66% מבין הבוגרות מרוויחות מעל לשכר המינימום. ממצא זה תואם את נתוני בנק ישראל (2019), בנוגע לתשואה של האוכלוסייה הכללית מההשכלה הגבוהה. תשואה זו נעה בין 5% ל 15% לפי תחום הלימוד ומוסד הלימודים (שם). ממצא נוסף מלמד שבקרב חלק מהבוגרות קיימת קפיצה משמעותית במדרגות השכר ברמה הגבוהה כך כמעט 30% מהבוגרות מרוויחות שכר הגבוה בין 7,000 שח ועד 10,000 שח וחלקן אף למעלה מכך. בהשוואה, לפני לימודיהן רק 10% מהנשים היו במדרגות שכר אלו. מתוך הראיונות אנו למדים על כך שהנשים מחפשות עבודות עם קביעות ותנאים סוציאליים הוגנים. מכיוון שניתן למצוא זאת במגזר הפרטי בעיקר בעסקים בהם העובדים מאוגדים וחתמו על הסכם קיבוצי, רבות מהנשים מחפשות משרות במגזר הציבורי או הממשלתי. עבודות אלו נתפסות כבטוחות יותר לטווח הארוך, במיוחד לאימהות חד הוריות המפרנסות לבדן ילדים. חלקן אף סיפרו כי הן יעדיפו קידום יותר איטי בדרגות השכר ובתנאי שיהיה להם ביטחון ותנאים סוציאליים ברמה ארוכת הטווח. רבות מהמרוויחות ציינו את משמעות התנאים הסוציאליים, ההבטחה לימי מחלה, ותשלומי הפנסיה כמשמעותיים לבחירתן במקומות עבודה. ממצאים אלו עולה שהלימודים האקדמיים פותחים לנשים את האפשרות להבטיח את התנאים הסוציאליים שלהן בעתיד ואף מקדמים השתכרות ברמה גבוהה יותר ותעסוקה יציבה יותר של אימהות חד הוריות.

השערת המחקר השלישית עוסקת בתחושת המסוגלות. נשים לאחר שסיימו תואר ראשון באקדמיה תהינה בעלות תחושת מסוגלות מקצועית גבוהה יותר מאשר בעבר (לפני תחילת הלימודים). יראה הבדל גדול יותר במדד זה אצל נשים חד הוריות לעומת סטודנטיות בוגרות. גיבוי לממצא זה נמצא במקביל בפן הכמותני ובראיונות עם בוגרות התוכנית. אחת

מהמרווינות מתארת: "לפני זה (הלימודים) עבדתי פקידה במכון כושר, דברים כאלה, היה לך קשה למצוא עבודה לפני שלמדתי? כן מאוד מאוד, אמרו לי אין לך תואר ראשון, לכן ללמוד" לאחר הלימודים השתלבתי במערכת החינוך, התואר ארגן לי את העבודה בבית ספר ... בלי התוכנית לא הייתי מגיעה לעבוד במשרד החינוך.... עכשיו זה מרגיש יותר בטוח פחות מסוכן כי אני במשרד החינוך". מרווינות נוספת ציינה "איך שסיימתי את התואר התחלתי לעבוד ככלכלנית בבנק לאומי זו הייתה העבודה הראשונה שלי בתחום שממש למדתי. שנתיים עבדתי בבנק ולאחרונה יצאתי לקורס ברשות המיסים שהוא ממש מה שלמדתי..." ממצא מובהק ($p < 0.001$) התקבל גם בנושא עצמאות בקבלת החלטות וגיוון בתפקידים של בוגרות משכילה ($M=3.63$, $S.T=1.24$) בהשוואה לשתי קבוצות הביקורת, הממצאים מעידים על ניעות מקצועית בתוך הארגון לתפקידי סמכות וניהול. אחת המרווינות בוגרת תוכנית משכילה מדווחת בראיון "כשפונים אליי כאשר מקצוע ולא המדריכה הקטנה שצריכה להתייעץ זו חוויה מאוד מעצימה". בוגרות התוכנית מעידות במהלך הראיונות על תחושת מסוגלות מקצועית מועצמת לאור הלימודים באקדמיה. בוגרת תוכנית משכילה מציינת "את מרגישה מוערכת. אני מחנכת כיתה יש לי קשר עם ילדים יש לי קשר עם הורים זה עולם אחר, זה משנה את כל החיים" משתפת נוספת ספרה בגאווה "היום אני נמצאת עם מפקחים או לחלופין מנהלות או כל טייטל שבעבר הסתכלתי עליהם עם העיניים למטה היום אני מסתכלת בגובה העיניים, עם ביטחון עצמי. אילו אנשי צוות שבחיים לא האמנתי שאוכל לנהל איתם שיח. אני מרגישה שאני הרבה יותר שווה וגם מסתכלים עליי בצורה שווה יותר". מרווינות נוספת הדגישה את תחושת המסוגלות שהיא חשה בתוך קבוצת הלמידה במהלך הלימודים באומרה "אני הייתי זאת שמבוגר אחראי בכיתה, לכל הסיכומים ולכל הקבצים של הכנות למבחנים ומדריכה איך לעשות את העבודות היו פונים אליי, זה עזר לי גם מבחינת להכיר אנשים וחברים קרובים". תחושת המסוגלות של בוגרות התוכנית באה לידי ביטוי גם בקהילה שלהן, אחת המרווינות מקהילה חרדית התייחסה לנקודת המבט של הקהילה כלפיה באומרה: "היום גם בקהילה מסתכלים עליי אחרת. אולי זה רק נדמה לי אבל זו ההרגשה שלי" אחת המשתתפות אמרה בהתרגשות רבה בראיון "זה עשה לי משהו זה הרים לי את הביטחון... היה כייף חוויה עוצמתית אישית וגם חברתית". חל שיפור משמעותי במיקומן במדרג הארגוני והביטחון שהן חשות בעבודה בהשוואה לאמהות ברוחה ולאמהות באקדמיה, תימוכין לכך נמצא גם בספרות המחקרית (Greenbrg & Shenaar, 2017).

השערת המחקר הרביעית עוסקת במסוגלות העצמית ותחושת העצמה שחווה הנשים שהשתתפו במחקר. לפי ההשערה נשים לאחר שסיימו תואר ראשון באקדמיה תהינה בעלות תחושת מסוגלות עצמית גבוהה יותר מאשר בעבר (לפני תחילת הלימודים). במחקר נבדקו תחושת המסוגלות העצמית של הנשים וכן תחושת הרווחה האישית שלהן. מסוגלות עצמית - self-efficacy (Bandura, 1995), היא התפיסה שהאדם תופס את יכולתו לבצע מטלות מסוימות. בנדורה מצא שבני אדם המאמינים ביכולתם לבצע את המטלות ולהשיג את היעדים ינקטו צעדים אקטיביים להשיג מטרות וישאפו להשיג מטרות מוגדרות. בהתאם להגדרה זו ניתן לראות כי נמצאו הבדלים מובהקים עבור כל השאלות הנוגעות למסוגלות עצמית. נשים בשלושת קבוצות המחקר- שתי קבוצות הניסוי, וקבוצת ביקורת 1 הראו רמות גבוהות של מסוגלות עצמית, בעוד שנשים שלא למדו באקדמיה (נשים ברוחה) הראו רמות נמוכות מאוד של מסוגלות עצמית, בכל היבטיה. הדבר עשוי להדגיש את תרומת הלימודים האקדמיים או אף את עצם הכניסה למסלול זה, לתחושת המסוגלות העצמית. בנוסף נמצא כי שכנוע ורבלי של אנשי מקצוע בנוגע ליכולות הלומד לבצע משימה באופן מוצלח מעודד ומקדם את הלומד. הרמות

הגבוהות של תחושת המסוגלות העצמית שנצפו בקרב אמהות חד הוריות בתכנית עשויות לנבוע מרמות מוטיבציה גבוהות, שבעצמן מושפעות מתחושת מסוגלות עצמית (Mart, 2011). ניתן לשער שתחושת המסוגלות העצמית הושפעה בעקבות תחושת המסוגלות האקדמית אשר הנה תפיסה ספציפית של הסטודנט לגבי סיכוייו להתמיד ולהצליח במשימות לימודיות ולפתח תחושות של מיומנות, בקיאות וחשיבה ביקורתית (Britner & Pajares, 2006;). בנדורה (Bandura, 1977), הגדיר את תחושת המסוגלות האקדמית כאמונה של הסטודנטים כי יש להם את היכולות הנדרשות לבצע מטרה לימודית מסוימת. תחושת המסוגלות מתפתחת בהדרגה, בתהליך מתמשך בו הסטודנטים אוספים מידע ממקורות מגוונים לגבי יכולותיהם בשדות עבודה שונים (Bandura, 1995). לתחושת המסוגלות האקדמית תהייה השפעה מכרעת על גורמי מפתח להתפתחות מוטיבציה ללמידה ופיתוח יכולות רגשיות להתמודד עם תחושות כגון לחץ (Bandura et al., 2003). תמיכה להתנהויות של תחושת המסוגלות העצמית של אימהות חד הוריות ניתן לזהות בממצאים האיכותניים. אחת האמהות אינה מציינת את המושג מסוגלות אך מתארת את התהליך שעברה מנקודת המוצא לפני הלימודים והנקודה בה נמצאת כעת באומרה: "אני חושבת שזה, תהליך שעברתי... רוצה להפסיק לפחד, רוצה יכולה לעשות דברים וגם אני נכשלת הכל בסדר, זה לא אומר כלום על מי אני, בעומק פחדתי לגלות את יודעת.. שאני חסרת ערך לגלות שאני טיפשה כמו שהרגשתי. אני במקום אחר לגמרי מלפני ארבע שנים, במקום אחר לגמרי..... אני מסתובבת ויש לי מקום בעולם, באמת זה לא התואר עצמו, זה חוויה אחרת הרבה יותר עמוקה ונראה לי שככה אנשים גם חווים אותי". נראה כי האמהות החד הוריות נמצאות בתהליך שמתחיל לפני תחילת הלימודים המערב את ההחלטה להשתלב באקדמיה, ההחלטה עצמה היא בעלת תרומה לתחושת המסוגלות העצמית שיש עוד ללמוד ולהבין אותה. היבט נוסף לתחושת המסוגלות האקדמית החזקה שחוות משתתפת המחקר התבטא בכך שרוב המשתתפות בראיונות הביעו את רצונן להמשיך ללימודי תואר שני.

בנוגע לתחושת הרווחה העצמית ושביעות רצון מהחיים, אלו באות לידי ביטוי בתחומים שונים, כגון ביטחון כלכלי ביטחון עתידי, חברתי ויכולות להשיג מטרות. ממצאי המחקר מצביעים על הבדלים מובהקים בכל ממדי שביעות הרצון מהחיים בין ארבעת קבוצות המחקר. כל הנשים הלומדות באקדמיה או בוגרות לימודים אקדמיים (קבוצות ניסוי 1 ו-2, וקבוצת ביקורת 1) דיווחו על שביעות רצון גבוהה יותר. נמצא כי בקרב בוגרות התכנית שביעות הרצון גבוהה בצורה מובהקת ביחס לשאר קבוצות המחקר האחרות, למעט שביעות רצון מהיחסים עם בן הזוג. לעומתן, נשים בקבוצת הביקורת 2 (אמהות מהרווחה) דיווחו על רמה נמוכה מאוד של שביעות רצון מחייהן באופן כללי וכן מהבטים שונים מחייהן. על פי Zimmermann (2000), עלייה בתחושת הרווחה האישית בחיים נובעת מעליה בתחושת המסוגלות העצמית שקשורה לגילוי יכולות אקדמיות המשפיעה על תחושת מסוגלות אקדמית. ניתן לשער שתהליך זה מסביר את תחושת הרווחה העצמית שמראות המשתתפות בתכנית. בנוסף, נראה שהשכלה נמוכה קשורה לפגיעה בתחושת הרווחה והביטחון הכלכלי בשל היותה חסם משמעותי ביותר לכניסה לשוק התעסוקה (Olson & Pavetti, 1996; Ferree, 2010). בהתאם לכך רכישת השכלה תסיר חסם זה ותחזק את תחושת הרווחה.

פן נוסף בשיפור תחושת הרווחה נובע כנראה מתחושת המסוגלות האקדמית והמקצועית שהועצמה בקרב משתתפות התכנית. השילוב באקדמיה חידד מיומנויות כגון יכולות ריכוז, שינון, ניהול, ארגון, הבנה והפנמה הכוללת עיבוד ודברור של מושגים חדשים, בצורה שתרמה לתחושת המסוגלות ותחושת הרווחה. בנוסף נמצא מתאם חיובי בין שביעות רצון

מהחיים לבין מסוגלות עצמית. נראה כי עלייה בתחושת המסוגלות העצמית ושביעות הרצון סייעו בהתמודדות עם קשיים מחוץ לאקדמיה במגוון תחומי חיים. הסבר אפשרי לממצאים אילו עולה ממחקרים קודמים בהם נמצא כי תחושת המסוגלות העצמית שימשה כמשאב להתמודדות עם קשיים לימודיים וקשיי החיים. מחקרים קודמים בקרב אמהות חד-הוריות מצביעים על כך כי תחושות של מסוגלות עצמית מסייעות באימוץ של אסטרטגיות התמודדות מיטיבות, פרקטיקות הוריות יעילות וניהול נכון של השקעת זמן במאמצים נדרשים (Taylor & Conger, 2017). מחקרים ספציפיים בקרב אמהות חד-הוריות בעלות הכנסה נמוכה מבליטים בנוסף את תרומת המסוגלות העצמית לחיזוי תחושת הרווחה האישית של האימהות (Mandara, Johnston, Murray, & Varner, 2008). נמצא מתאם שלילי בין שביעות רצון מהחיים לבין שביעות רצון ממקום העבודה. זהו ממצא שיש להבינו לעומק. מתוך הראיונות נראה שעם העלייה ברמת ההשכלה של הנשים והעלייה ברמת המסוגלות העצמית או הביטחון העצמי, הנשים הבינו יותר כמה העבודות בהן עסקו לפני רכישת התואר לא תורמות לקידום האישי והכלכלי שלהן. חלק מהנשים דיווחו שהן ידעו שהן עובדות בעבודות גרועות ושהן יכולות ליותר, אבל בגלל נסיבות החיים והחוסר בהשכלה ובתעודות לא הייתה להן ברירה.

השערת המחקר החמישית עוסקת בניעות המקצועית והחברתית של הנשים שהשתתפו בתכנית. נשים לאחר שסיימו תואר ראשון באקדמיה תהינה בעלות ניעות מקצועית וחברתית גבוהה יותר מאשר בעבר (לפני תחילת הלימודים). יראה הבדל גדול יותר במדד זה אצל נשים חד הוריות לעומת סטודנטיות בוגרות. בנוגע לניעות המקצועית, פרק הממצאים הכמותיים בגיבוי הממצאים האיכותניים מלמד על תרומת התוכנית לאמהות חד הוריות באקדמיה בהיבט של ניעות מקצועית, נמצא הבדל מובהק בין בוגרות תוכנית משכילה בנושא הזדמנויות לקידום בעבודה בהשוואה לקבוצות הביקורת (אמהות ברווחה, אמהות באקדמיה). מניתוח הממצאים הכמותיים והאיכותניים ניכר כי בוגרות תוכנית משכילה מדווחות כי הלימודים לתואר ראשון יצרו אצלן הזדמנות לניעות מקצועית הבאה לידי ביטוי בהיבטים כלכליים, מעמד ויוקרה בעבודה וקביעות תעסוקתית. הספרות המקצועית מחזקת ממצא זה. במחקרים נמצא שניסיון או לימודים בתחומי המשרה המוצעת מקדמים את יכולת הנשים להשתלב במקום עבודה זו ומעבר לכך יכולות להציג דרישות שכר גבוהות יותר בהשוואה למתמודדות חסרות ניסיון או השכלה (Leese, 2007; Schomburg & Teichler, 2007; Slaughter & Leslie, 1997). הממצא המובהק המשמעותי ביותר במחקר זה בנושא ניעות תעסוקתית התקבל סביב סוגיית הזדמנויות לקידום תעסוקתי. בוגרות תוכנית משכילה מדווחות על הזדמנויות קידום תעסוקתיות גבוהות בהשוואה ל 2 קבוצות הביקורת. כפי שהוזכר קודם, ממצא זה מקבל גיבוי בהיבט של שיפור ושידורג מקום העבודה ממקומות עבודה פרטיים במעבר למגזר הציבורי. שדרוג נוסף מבחינת ניעות תעסוקתית חל באיפיון אופי העבודה במעבר מעבודה שעתית או זמנית למשרה קבועה שאפיינה חלק גדול מהן טרום קבלת התואר. הניעות התעסוקתית הביאה עימה גם עלייה בשכר ותחושה של ביטחון תעסוקתי עם המעבר מהמגזר הפרטי למגזר הציבורי. גיבוי לממצאים מקבל חיזוק גם בהיבט הכלכלי בוגרות התוכנית מדווחות על שביעות רצון גבוהה יותר מהשכר ושעות העבודה, " מרואיינת מס 7. מדגישה את המשרה הקבועה והגדלת המשרה כמשפיעים על הביטחון התעסוקתי באומרה: היום אני עובדת בהוסטל קהילה טיפולית, היום זה עם אנשים עם צרכים מיוחדים... מבחינת משרה זה הגדיל לי את המשרה מחצי משרה זה עלה לי ל 75% עם אופציה להעלות את זה".

מבחינת הניעות החברתית, ממצאי המחקר מראים תמונה מורכבת. נראה שהלימודים האקדמיים מקדמים בקרב אוכלוסיית החד הוריות נתמכות הרווחה את יכולת ההשתכרות העצמאית. אולם שכרן של חלק גדול מהנשים מוציא אותן בפועל ממעגל הזכאות לקצבת הכנסה או קצבת השלמת הכנסה מטעם הביטוח הלאומי. יחד זאת היותן מטופלות בילדים ומפרנסות יחידות בצירוף העובדה שרבות מהן מרוויחות שכר שאיננו גבוה בהרבה משכר המינימום, משפיעים על כך שהשינוי במצב הכלכלי אינו תמיד משמעותי מספיק כדי להבטיח להן מחייה בכבוד. בהתבסס על הנוסחא של וועדת חריס (חריס, 2015), ובהתאם לנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה משנת 2017 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2018), אשר משמשת במחשבון הביטוח הלאומי, נשים חד הוריות בנות כ-40 המגדלות 2 ילדים ומתגוררות בפריפריה הצפונית והדרומית של ישראל, זקוקות להכנסה חודשית של 9,353 בממוצע כדי לחיות בכבוד (אתר הביטוח הלאומי).

תרומתם של הלימודים הגבוהים לניעות החברתית באה לכדי ביטוי בפן נוסף והוא השפעת לימודי ההורה על עתידו של הילד. האימהות הלומדות ועובדות מהוות לילדים מודל חיקוי חיובי ביחסן לחשיבות הלימודים בכלל וההשכלה הגבוהה בפרט ואף ביכולתן להתקדם, להגשים את מטרותיהן ולרכוש תחושת מסוגלות עצמית גבוהה יותר במגוון תחומי חיים. ממצאי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2018), מעידים על כך שילדים להורים בעלי תארים הולכים ללמוד בהשכלה הגבוהה יותר מאשר ילדים להורים שאינם בעלי תארים. חלק מהנשים שהשתתפו במחקר ציינו שהן דור ראשון להשכלה והן הראשונות במשפחתן שלמדו באקדמיה. ילדיהם של נשים אלו כבר אינם דור ראשון להשכלה ולכן הסיכוי שגם הם ילכו ללמוד גבוה יותר, אולם יש לבדוק נושא זה במחקר עתידי.

לאישוש השערות המחקר השלכות בשני מישורים. הראשון הוא המישור הכלכלי. ככל שנשים רבות יותר מבוטחות על ידי מקומות עבודתן מבחינת התנאים הסוציאליים שהן צוברות, כך הנטל על המדינה, ובכלל זה הביטוח הלאומי קטן יותר. המישור השני, שמבטא את עומק השינוי שהן עוברות במהלך לימודיהן, הוא השינוי הפנימי שלהן בעיני עצמן, מנזקקות התלויות בקצבאות הביטוח הלאומי הן עוברות למצב של פעילות אקטיבית להבטחת עתידן הכלכלי בעצמן. שינוי זה חל גם בהקשר של שכר וגם בהקשר של תנאים סוציאליים. בנוסף תחושת המסוגלות העצמית והמקצועית והרווחה האישית שלהן מתחזקות. משתתפות התכנית חוו שינוי אישי עמוק בעקבות הלימודים האקדמיים ורכישת המקצוע. הן עוברות ממי שמוגדרות כשוליים חברתיים וכלכליים להיות נשים בעלות מקצוע והשכלה, שמחזיקות בתפקיד משמעותי הן בעיני החברה והן בעיני עצמן (Greenberg and Shenaar-Golan, 2017). ממצאי מחקרנו מלמדים כי לשינוי הפנימי שהן עוברות יש גם השלכה משמעותית בהתנהלות היומיומית שלהן הקשורה להבטחת יכולתן הכלכלית ברמה ארוכת הטווח. שינוי זה הינו חלק מתהליך ארוך טווח שמאפשר להן שלא להיות תלויות בעתיד בחסדי אחרים. מחקרים קודמים של קינג ואחרים (2006), ציינו את התחושה הסובייקטיבית של הלומדות בדבר הפוטנציאל התעסוקתי העתידי שלהן ושכר יכולתן להגדיל את שכרן העתידי. ממצאי מחקרנו מלמדים על המשמעות האובייקטיבית של השינוי בתעסוקה וברמת השכר בקבוצת אוכלוסייה שמלכתחילה נתפסת כחלשה כלכלית וחברתית.

מסקנות, המלצות וסיכום המחקר

מסקנות

1. נמצא כי התכנית שנחקרה מקדמת ומשפרת את תחושת המסוגלות העצמית של נשים חד הוריות המתחילות לימודיהן בגיל מבוגר. תחושת מסוגלות זו באה לכדי ביטוי בלימודים האקדמיים ואף בתחומי חיים אחרים. תחושת המסוגלות העצמית מקדמת את תחושת הרווחה האישית של הנשים ומעצימה אותן גם בחיי המשפחה והקהילה.
2. לימודים אקדמיים מעניקים לנשים את הכלים והמימונויות הנדרשות לכניסה לשוק העבודה וכך תורמים למיצוי פוטנציאל ההכנסה שלהן ואף לניעות החברתית, בהתאם למתרחש בישראל בתחום זה.
3. ההשתתפות בתכנית ורכישת ההשכלה האקדמית תורמים ליציבות תעסוקתית של הנשים בשני היבטים: הראשון, מעבר מעבודה במגזר הפרטי לעבודה במגזר הציבורי. השני, מעבר מעבודה שעתית וריבוי עבודות לעבודה אחת לפי היקף משרה מוגדר – פעמים רבות במשרה מלאה או קרובה למלאה. המעבר מהעבודה השעתית במגזר הפרטי לעבודה בתקן ובמשרות קבועות במגזר הציבורי או הפרטי, מתבטא בביטחון תעסוקתי ובקבלת תנאים סוציאליים, המקנים לנשים ולמשפחותיהן ביטחון כלכלי ארוך טווח, גם אם לעיתים הוא מלווה בהורדה זמנית או קבועה בשכר.
4. נשים בעלות משפחה הלומדות באקדמיה תורמות לניעות החברתית של ילדיהן בשני אופנים. הן מהוות דמות חיקוי חיובית לילדיהן מבחינת העיסוק בלימודים, ההשקעה והשגת המטרות. כמו כן הן מהוות בעצמן פעמים רבות דור ראשון להשכלה וכן פורצות את הדרך לילדיהן ומעלות את הסיכוי הסטטיסטי שאלו יפנו גם בעתיד ללימודים אקדמיים.

המלצות

1. ממצאי המחקר מראים שהתכנית עומדת במטרותיה – היא תורמת לניעות החברתית ולהעצמה האישית של המשתתפות בה. בהתאם לכך אנו ממליצים להמשיך ולהפעיל תכניות מסוג זה ואף להרחיב אותן כך שיספקו מענה למספר גדול יותר של נשים.
2. ייחודן של תכניות אלו הוא בסיפוק מעטפת לצרכים המגוונים של הלומדות בעת הלימודים. התכניות מספקות בה בעת תמיכה לימודית ייחודית, קבוצתית ללומדות, תמיכה כלכלית וייעוץ אישי המאפשרות למספר גדול ביותר של נשים לסיים את לימודיהן תוך פיתוח תחושת מסוגלות עצמית ואקדמית ורכישת הרגלי הלמידה הדרושים להצלחה באקדמיה ובעבודה. יש להמשיך ולשמור על מבנה זה של התכנית.
3. כדי לתרום לכניסתן של הנשים לשוק העבודה יש לוודא שהנשים מקבלות לקראת סיום לימודיהן העשרה והכשרה בתחומי: כתיבת קורות חיים, ראיונות קבלה ותהליכי מיון, שיווק כנסי תעסוקה, היכרות עם אתרי מכרזים ועוד.
4. יש לבדוק מחדש את נושא קיצוץ הקצבאות לאחר כניסתן של הנשים לשוק העבודה. יש להתאים את מתן הקצבאות כך שיאפשרו קיום בכבוד. במצב הנוכחי ברגע שהנשים יוצאות לעבוד קצבתן מופסקת ולכן חלקן לא מצליחות לצאת ממעגל העוני ולתרום לניעות החברתית שלהן ושל ילדיהן. יש לשקול המשכת הקצבאות למספר שנים לאחר

סיום הלימוד בהתאם לעלייה ההדרגתית בשכר המתרחשת לאחר רכישת התואר והכניסה לשוק העבודה.

סיכום

מחקר משולב זה עסק בבחינת תרומתו של תואר ראשון, למגוון היבטים בחייהן של נשים. המחקר התמקד בהשפעת לימודי התואר בתכניות ייחודיות המיועדות לנשים חד הוריות. ממצאי המחקר הראו שלתואר האקדמי תרומה חיובית להכנסותיהן של הנשים, לתחושת המסוגלות שלהן ולהעצמתן במגוון תחומי חיים – מקצועיים ואישיים. בנוסף תורם התואר למעמדן במשפחותיהן ובקהילותיהן ומהווה מודל חיקוי חיובי להשכלתם של ילדיהן. תכנית 'משכילה' של קרן קציר מוודאת שצרכיהן הפיננסיים, הרגשיים והלימודיים של הנשים יענו בצורה ייחודית ומיטבית וכך מאפשרת לנשים להתגבר על הפערים הסוציו-אקונומיים ולהשיג מהלימודים את אותה התשואה שמשיגות סטודנטיות מרקע אחר.

ביבליוגרפיה

- אדלר, א', לוי-אפשטיין נ' ושביט, י' (2003). ריבוד חברתי וערי הפיתוח בישראל: דיון מחודש בשאלות ישנות. **סוציולוגיה ישראלית**, 5 (2), 365-394.
- אחדות, נ' (2007). **התכנית לשילוב הורים יחידים בשוק העבודה: משאבים וחסימים להשתלבות בתעסוקה**. בטחון סוציאלי, 73, 69-111.
- אל-אור, ת' (2001). קשיים בפתיחת חלונות: הקניית מקצוע לנשים מן המעמד הבינוני/נמוך. **הרבעון לכלכלה**, 48 (4), 652-683.
- אנדבלד, מ', גוטליב, ד' (2013). **מעמדן הכלכלי- חברתי של נשים בישראל 1997-2011** (113) מרכז המחקר, המוסד לביטוח לאומי, ירושלים.
- אפרת, א' (1997). **עירות הפיתוח בישראל**. הוצאת אוניברסיטת תל אביב ועם עובד.
- אפרת, נ' (2004). 'חקר הנשים והמגדר במזרח התיכון: התפתחות התחום ומגמותיו' בתוך: בנג'ו ע' (עורכת) **נשים במזרח התיכון בין מסורת לשינוי**. 134. תל אביב, מרכז משה דיין.
- ביטוח לאומי (2020) **מחשבון הוצאות מחיה בכבוד**
<https://www.btl.gov.il/Simulators/GeneralCalc/Pages/mechiaBekavod.aspx>
- בייט מרום, ר' ואשכנזי מ' (2012) 'המתודולוגיה המחקרית איכותנית אל מול כמותנית' בתוך ע' אראל גפני (עורכת) **שיטות מחקר במדעי המחברה: עקרונות המחקר וסגנונותיו: מחקר אתנוגרפי: יחידה 4** (עמ' 16-21) תל אביב האוניברסיטה הפתוחה.
- בנק ישראל (2019). **מחקר חדש: התשואה במונחי שכר להשכלה הנרכשת באוניברסיטאות ובמכללות**.
<https://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/Pages/1-1-2019.aspx>
- גרינברג, ז., גולן שנער, ו., וולטר, ע. ורביב, ע. (2018). **תכנית משכילה: אמהות חד הוריות בהשכלה הגבוהה**. תוכנית בהובלת קרן קציר ובתמיכת קרן רש"י והביטוח הלאומי. מחקר הערכה בביצוע מכללת תל חי.
- דיויש, ה., זוסמן, נ. (2012) ותק תעסוקתי בישראל. **הרבעון הישראלי למסים**, ל"ג: 131, עמ' 41-6.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, (2013). **לקט נתונים בנושאי שכר והשתכרות לפי מגדר וגיל**. הוצאת השלכה המרכזית לסטטיסטיקה ירושלים.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, (2014). **לקט נתונים לרגל יום האישה בינלאומי**. הוצאת השלכה המרכזית לסטטיסטיקה ירושלים.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2018). **סקר מובליות חברתית – 2018**.
<https://www.cbs.gov.il/he/subjects/Pages/%D7%9E%D7%95%D7%91%D7%99%D7%9C%D7%99%D7%95%D7%AA-%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%AA%D7%99%D7%AA-%D7%A1%D7%A7%D7%A8-2018.aspx>
- המוסד לביטוח לאומי (2018). 2017 ממדי העוני והפערים החברתיים דוח שנתי. ירושלים: המוסד לביטוח הלאומי,
https://www.btl.gov.il/Publications/oni_report/Pages/oni2017.aspx

הנדלס, ש' (2012). תחושת אפליה של מחפשי עבודה ועובדים ומה חושב הציבור על כך. ירושלים: משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה.

הנדלס, ש' (2015). מיזם שילוב נשים בתעסוקה (פרסום מס' 158). אוחר מתוך:

https://www.btl.gov.il/Publications/Special_Activities_publications/Documents/mifal_158.pdf

חסון, י' ודגן-בוזגלו נ' (2013). בידול תעסוקתי ופערי שכר בין גברים ונשים. תל-אביב: מרכז אדווה.

חריס, ר. ורעיו, (2015). דו"ח הוועדה לבחינת תכנית הפירעון בהליך פשיטת הרגל. משרד המשפטים. נספח ז. עמ' 85. <https://www.justice.gov.il/Units/ApotroposKlali/PressRoom/Documents/haris.pdf>

מוצפי-האלר, פ' (2012). בקופסאות הבטון: נשים מזרחיות בפריפריה הישראלית. ירושלים: האוניברסיטה העברית.

מלמן, ב' (2009). שוליים ומרכז: היסטוריה של נשים והיסטוריה של מגדר בישראל. ציון, 245-266.

סער, ע' (2010). יזמות זעירה של נשים כמסלול ניעות חברתית, מספר היבטים פרדוקסליים. סוציולוגיה ישראלית, 11 (2), 441-462.

סער, ע' (2014). העצמה כלכלית של נשים מוחלשות: מושג מתוך של הגדרות מציאות מתחרות. תאוריה וביקורת, 42, 174-151.

צבר, בן יהושע, נ' (2016). מסורות וזרמים במחקר איכותני: תפיסות אסטרטגיות וכלים מתקדמים. הוצאת מכון מופת, תל אביב

צפדיה, א., & יפתחאל, א. (2001). גיוס פוליטי בערי הפיתוח: מאבק המזרחים על "המקום". פוליטיקה: כתב עת ישראלי למדע המדינה וליחסים בינלאומיים, 79-96.

קינג, י', מורגנשטיין, ב', שמלצר, מ', נאון, ד', אהרוני, ת' והרון, ת' (2006). מצב התעסוקה של מקבלי הגמלה

להבטחת הכנסה: משאבים, חסמים וצרכי סיוע להשתלבות בעבודה. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי

ומאיי-רס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.

קרן רש"י. (2018). קרן מלגות קציר. נדלה מתוך: <https://www.rashi.org.il/katzir-maskila>

קרומר-נבו, מ. (2007). נשים בעוני: סיפורי חיים, מגדר, כאב, התנגדות. הוצאת הקיבוץ המאוחד.

שלסקי, ש' ואריאלי, מ' (2001). מהגישה הפרשנית לגישות הפוסט-מודרניסטיות בחקר החינוך. בתוך: נ' צבר-בן יהושע (עורכת), מסורות וזרמים במחקר האיכותי (עמ' 76-31). לוד: דביר.

שקדי, א' (2003). מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני תיאורי ויישום. תל אביב: רמות, אוניברסיטת תל אביב.

שקדי, א' (2010). תיאוריה המעוגנת בנרטיבים: הבניית תיאוריה במחקר איכותני. בתוך: ל' קסן, ומ' קרומר-נבו,

(עורכות), ניתוח נתונים במחקר איכותני עמ' 436-461. הוצאת אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

Alon, Y., & Amit-Cohen, I. (2011). Image, Perception and Sense of Place: The Case of Development Towns in Israel. *Horizons in Geography*, 77, 89-109.

Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York: W.H.

Bandura, A. (1995). *Self Efficacy in changing societies*. Cambridge University. Press.

Bandura, A. (1977). Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>

- Britner, S. L., & Pajares, F. (2006). Sources of Science Self-Efficacy Beliefs of Middle School Students. **Journal of Research in Science Teaching**, 43, 485-499.
<http://dx.doi.org/10.1002/tea.20131>
- Chen, G., & Gully, S. M. (1997). **Specific self-efficacy, general self-efficacy, and self-esteem: Are they distinguishable constructs?** Paper presented at the 57th Annual Meeting of the Academy of Management, Boston.
- Chen, G., Gully, S. M., & Eden, D. (2001). Validation of a new general self-efficacy scale. **Organizational research methods**, 4(1), 62-83.
- Cullen, B. T., & Pretes, M. (2000). The meaning of marginality: interpretations and perceptions in social science. **The social science journal**, 37(2), 215-229.
- Cummins, R., & Lau, A. (2006). Using health and subjective well-being for quality of life measurement: A review. *Social Policy Review* 18. **Analysis and debate in social policy**, 165-192.
- Creed, P. A., Patton, W., & Bartrum, D. (2004). Internal and external barriers, cognitive style, and the career development variables of focus and indecision. **Journal of career development**, 30(4), 277-294.
- Creswell, J. W., Hanson, W. E., Clark Plano, V. L., & Morales, A. (2007). Qualitative research designs: Selection and implementation. **The counseling psychologist**, 35(2), 236-264.
- Dahan Kalev, H. (2012). Narrative of a worker. **Gender, Work and Organization**, 19(2), 188–204.
- Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. **Journal of personality assessment**, 49(1), 71-75.
- Evangelos, C. Konstantinos, K & Georgios, D. (2007). Optimism, Self efficacy and information processing of threat and well being related stimuli. **Stress and Health**, 23, 285-294.
- Fenster, T. (2005). The right to the gendered city: Different formations of belonging in everyday life. **The Journal of Gender Studies**, 14(3), 217–231.
- Ferree, M. M. (2010). Filling the glass: Gender perspectives on families. **Journal of Marriage and Family**, 72(3), 420-439.
- Ganong, L., & Coleman, M. (2014). Qualitative research on family relationships. **Journal of Social and Personal Relationships**, 31(4), 451-459.
- Gatzweiler, F. W., & Baumüller, H. (2014). Marginality—A Framework for Analyzing Causal Complexities of Poverty. In **Marginality** (pp. 27-40). Springer Netherlands.
- Gatzweiler, F. W., Baumüller, H., Husmann, C., & Von Braun, J. (2011). **Marginality:**

- addressing the root causes of extreme poverty.** Zentrum für Entwicklungsforschung (ZEF) Center for Development Research University of Bonn, Working Paper Series, 77.
- Greenberg & Shenaar-Golan, (2017). Overcoming multidimensional marginality: The significance of higher education for traditionally reared single mothers living in the outer periphery. **International Journal of Inclusive Education**, 21, 833-848.
- Gurung, G. S., & Kollmair, M. (2005). Marginality: Concepts and their limitations. **Dialogue**, IP6 Working Paper No. 4, pp. 9-21.
- Halcomb, E. (2016). Understanding the importance of collecting qualitative data creatively. **Nurse Researcher**, 23 (3), 6-7.
- Hanson, W. E., Creswell, J. W., Clark, V. L. P., Petska, K. S., & Creswell, J. D. (2005). Mixed methods research designs in counseling psychology. **Journal of counseling psychology**, 52(2), 224.
- Hills, J. (2004). **Inequality and the state**. Oxford: Oxford University Press.
- Holland, J., Thomson, R., & Henderson, S. (2004). **Feasibility study for a possible qualitative longitudinal study**: discussion paper. London: South Bank University.
- Huskey, L., & Morehouse, T. A. (1992). Development in remote regions: what do we know?. **Arctic**, 128-137.
- Knutsen, O. (2001). Social class, sector employment, and gender as party cleavages in the Scandinavian countries: A comparative longitudinal study, 1970–95. **Scandinavian Political Studies**, 24(4), 311-350.
- Kühn, M. and Matthias, B. (2013). Peripheralization and power – Theoretical debates. In Fischer-Tahir, A. & Naumann, M. (eds.), *Peripheralization - The making of spatial dependencies and social injustice*. Springer Fachmedien Wiesbaden, pp. 302-17.
- Leese, M. (2010). Bridging the gap: supporting student transitions into higher education. **Journal of further and Higher Education**, 34(2), 239-251.
- Lewis, S., & Humbert, L. (2010). Discourse or reality? “Work-life balance”, flexible working policies and the gendered organization. **Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal**, 29(3), 239-254.
- Mandara, J., Johnston, J. S., Murray, C. B., & Varner, F. (2008). Marriage, money, and African American mothers’ self-esteem. **Journal of Marriage and Family**, 70, 1188–1199.
- Markus, H. Z., & Kitayman, S. (1991). Culture & the self: Implications for cognition, emotion & motivation. **Psychological Review**, 98(2), 224-254.
- Mart, C. (2011). **How to sustain students’ motivation in a learning environment**.

- (Electronic version). Retrieved November 10. 2011, From
<http://www.eric.ed.gov/contentdelivery/servlet/ERICServlet?accno=ED51916>
- Matsumoto, D., Yoo, S. H., & Fontaine, J. (2008). Mapping expressive differences around the world the relationship between emotional display rules and individualism versus collectivism. **Journal of cross-cultural psychology**, 39(1), 55-74.
- McGrane, B. (1989). **Beyond anthropology: society and the other**. New York.
- McLaughlin, H., Uggen, C., & Blackstone, A. (2012). Sexual harassment, workplace authority and the paradox of power. **American sociological review**, 77(4), 625-647
- Mruck, K., & Mey, G. (2019). Grounded theory methodology and self-reflexivity in the qualitative research process. **The SAGE handbook of current developments in grounded theory**, 2.
- Nagar-Ron, S., & Motzafi-Haller, P. (2011). "My Life? There Is Not Much to Tell": On Voice, Silence and Agency in Interviews With First-Generation Mizrahi Jewish Women Immigrants to Israel. **Qualitative Inquiry**, 17(7), 653-663.
- Nigam, S. (2014). **From the Margins: Revisiting the Concept of 'Marginalized Women'**. Available at SSRN 2490983. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2490983
- OECD (2012), **Education at a Glance 2012: Highlights**, OECD Publishing.
http://dx.doi.org/10.1787/eag_highlights-2012-en
- Olson, K., & Pavetti, L. (1996). **Personal and family challenges to successful transition from welfare to work**. Washington, DC: Urban Institute.
- Patton, M. Q. (2015). **Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice** (4th. Edition). CA, Thousand Oaks: Sage.
- Polit, D. F., London, A. S., & Martinez, J. M. (2001). **The Health of Poor Urban Women: Findings from the Project on Devolution and Urban Change**. New York: MDRC.
- Reay, D. (2005). Beyond consciousness? The psychic landscape of social class. **Sociology**, 39(5), 911-928.
- Rumens, N. (2017). Researching workplace friendships: Drawing insights from the sociology of friendship. **Journal of Social and Personal Relationships**, 34(8), 1149-1167.
- Sagy, S., Orr, E., Bar-On, D. & Awwad, E. (2001). Individualism and collectivism in two conflicted societies: Comparing Israeli and Palestinian high school students. **Youth & Society**, 32, pp 3-30.
- Salles, A., Rossier, C., & Brachet, S. (2010). Understanding the long term effects of family policies on fertility: The diffusion of different family models in France and Germany. **Demographic research**, 22, 1057-1096.

- Schomburg, H. & Teichler, U. (2006) **Higher Education and Graduate Employment in Europe: Results from Graduate Surveys from Twelve Countries**. Dordrecht: Springer
- Slaughter, S., & Leslie, L. L. (1997). **Academic capitalism: Politics, policies, and the entrepreneurial university**. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Taylor, Z. E., & Conger, R. D. (2017). Promoting strengths and resilience in single-mother families. **Child Development**, 88(2), 350-358.
- von Braun, J., & Gatzweiler, F. W. (2014). Marginality—An Overview and Implications for Policy. In Marginality (pp. 1-23). Springer Netherlands.
- Zabkiewicz, D., & Schmidt, L. A. (2007). Behavioral health problems as barriers to work: Results from a 6-year panel study of welfare recipients. **The Journal of Behavioral Health Services & Research**, 34(2), 168-185.
- Zedlewski, S. R. (1999). **Work-related activities and limitations of current welfare recipients**. Washington, D.C.: The Urban Institute.
- Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: An essential motive to learn. **Contemp Educ Psychol**, 25(1), 82–91.
- Zohir, S. (2014). Exclusion and Initiatives to 'Include': Revisiting Basic Economics to Guide Development Practice. In J. von Braun & F.W. Gatzweiler (eds.) **Marginality, Addressing the Nexus of Poverty, Exclusion and Ecology**, (pp. 41-56). Springer Netherlands.

